

مآخذشناسی شبیه سازی از منظر فقه، حقوق و اخلاق

سید مصطفی مطبوعه چی اصفهانی

در شماره چهل و چهارم مجله (کاوشی نو در فقه اسلامی) که در تابستان ۱۳۸۴ انتشار یافت، در مقاله ای با عنوان (مآخذشناسی شبیه سازی در جهان عرب)، ۵۱ منبع به زبان عربی - شامل نوزده کتاب، نوزده مقاله و سیزده نشست و همایش علمی - به اختصار معرفی شد. نظر به این که این شماره مجله به موضوع شبیه سازی اختصاص یافته است، مقاله حاضر که در تکمیل مقاله پیشین به پیشگاه دانش دوستان تقدیم می شود، هم شامل مآخذ عربی تازه یابی است که ذکر آن نرفته بود و هم مشتمل است بر منابع فارسی که در آن مقال مجالی برای عرضه نیافته بود.

این نوشتار مشتمل بر دو پاره و یک (تمهید) است. پاره نخست به معرفی منابع و مآخذ فارسی اختصاص یافته و دومین پاره شامل منابع و مآخذ عربی است.

در منابع فارسی ابتدا دوازده کتاب و پایان نامه معرفی شده است که از میان آنها به اجمال از محتوای شش کتاب هم سخن به میان آمده است.

فرجام بخش پاره اول، چکیده اولین رساله ای است که در مقطع دکتری در موضوع شبیه سازی در ایران به نگارش درآمده است. سپس به ۵۴ مقاله مندرج در مجلات علمی، گزارش ها و تک نگاری ها و همایش ها اشاره و به دنبال آن مقالات مندرج در روزنامه ها معرفی شده و در جدولی نمودار آرا و دیدگاه های صاحب نظران ادیان ابراهیمی (اسلام، مسیحیت و یهود) درباره شبیه سازی انعکاس یافته است.

پاره دوم این مقال یادکردی است از منابع و مآخذ عربی که ابتدا ۴۳ کتاب معرفی شده و در چهارده اثر، علاوه بر ذکر مشخصات کتاب شناختی، از مضمون اثر نیز به اختصار یاد کرده ایم. سپس کتاب هایی را معرفی کرده ایم که بخشی از آن به مسئله شبیه سازی اختصاص یافته است که شامل یازده اثر می باشد. در پایان به مقالات عربی که در موضوع شبیه سازی به نگارش درآمده است اشاره کرده ایم.

اما مبحث (تمهید)، کوششی است به منظور ارائه تصویر صحیح و جامعی از مباحث و موضوعات مطرح شده و یا به تعبیر دیگر (ادبیات) شبیه سازی که در چند سال اخیر عرضه و ارائه شده است. این تمهید چشم اندازی کلی از آثار و کوشش های انجام شده در زمینه شبیه سازی به دست می دهد و خواننده را با سیر تطور و تحول آن آشنا می سازد و تصویر روشنی از مسائل و موضوعات مورد بحث به وی عرضه می نماید.

تمهید ۱

تحولات حوزه شبیه سازی انسانی را که ادبیات و پیشینه این مسئله را تشکیل می دهد، در پنج محور زیر می توان بررسی کرد:

یک. مقالات مطبوعاتی عمومی؛

دو. جلسات و محافل بحث؛

سه. پرداختن ضمنی به این مسئله در همایش ها؛

چهار. استفتاهای مختلف؛

پنج. تک نگارهای تخصصی.

یک. مقالات مطبوعاتی عمومی

گزارش ها و مقالات مجلات و روزنامه های کشور ما از زاویه های مختلفی به معرفی مهندسی ژنتیک و دستاوردهای جدید آن از جمله شبیه سازی حیوانی (دالی) و امکان شبیه سازی انسانی پرداخته اند. برخی از این مقالات تألیفی و عمدتاً ترجمه بوده اند. این مقالات معمولاً به معرفی مهندسی ژنتیک، شبیه سازی دالی و نگرانی هایی درباره امکان شبیه سازی انسانی پرداخته اند. در این مقالات به گونه ای گذرا، مخاطرات یا پرسش هایی که بر سر راه شبیه سازی انسانی قرار دارد، بیان شده است. بیشتر این مقالات صبغه دینی خاص ندارد و بیشتر با نگاهی اجتماعی - اخلاقی به مسئله پرداخته و برخی از نویسندگان یا مترجمان هم علایق شیعی خود را در انتخاب متن یا نگارش آن نشان داده اند. همچنین در برخی از آنها به آرای عالمان دین نیز اشاره است. این مقالات را نمی توان از نظر فنی بیانگر دیدگاه شیعه دانست؛ اما به دلیل آن که غالب نویسندگان آنها شیعه بوده اند، می توان آنها را بخشی از ادبیات شیعی ناظر به این بحث لحاظ نمود. این مقالات خود چند دسته اند:

۱. برخی تنها به معرفی کلی شبیه سازی و نگرانی های مربوط به آن از طریق تألیف یا ترجمه پرداخته اند.

۲. برخی مقالات نیز از منظری فمینیستی یا حقوقی به این مسئله پرداخته و پس از گزارشی کوتاه و گاه غلط درباره ماهیت و فرایند شبیه سازی، بر مسائلی خاص متمرکز شده اند.

۳. برخی نیز نقد شبیه سازی انسانی را از منظر یک متفکر غربی مانند هابرماس را وجهه همت خود ساخته اند.

۴. برخی دیگر تحریر و خلاصه نظریات موافقان و مخالفان شبیه سازی انسانی در غرب است.

۵. گاه نیز شاهد مقاله ای در این زمینه همراه با نقل آرای اهل سنت و شیعه بوده ایم.

۶. گاهی هم نشریه ای با فقیه‌ی شیعی درباره لوازم دینی این کار به گفت و گو پرداخته و دیدگاه شیعی فقیه مورد نظر را آورده است.

دو. جلسات و محافل بحث

طی سالیان گذشته، برخی علاقه مندان و مسئولان با هدف فهم این مسئله و رسیدن به دیدگاهی جامع درباره لوازم مختلف آن و یا روشن ساختن دیدگاه شیعه در برابر این فناوری نوپدید، نشست ها و جلساتی برگزار کرده اند. در این جلسات که غالباً دانش آموختگان حوزه شیعه، به بحث و گفت و گو پرداخته اند، گاه از کارشناسان مهندسی ژنتیک نیز دعوت شده است.

این جلسات یا محافل غالباً به افراد خاصی منحصر بوده و به گونه ای غیر رسمی برگزار شده و تنها گزارش آن انتشار یافته است. گاه نیز محصول چنین نشستی تنها در قالب خبر یا جزوه ای قابل دسترسی بوده است و از این رو، دستیابی به آمار و چنین نشست هایی سخت دشوار است.

با این همه، به نظر می رسد تاکنون سه نشست از این قبیل در مراکز علمی قم برگزار شده است: نخستین نشست در دفتر مطالعات و تحقیقات زنان برگزار شد. گویا این نشست چندین جلسه طول کشید. در این نشست برخی از متخصصان مهندسی ژنتیک و مرکز رویان گستر نیز شرکت داشتند و ظاهراً گزارشی از این نشست منتشر نشده است. البته این دفتر، گزارشی درباره شبیه سازی انسان (cloning) منتشر ساخته است که در آن مسائل عمومی شبیه سازی انسانی و دلایل موافقان و مخالفان این فناوری آمده است. دومین نشست در دانشگاه مفید برگزار شد. این نشست علمی سه جلسه ادامه یافت و در آن آقایان جوکار (مدرس دانشگاه) و آقای قائینی (از مجتهدان حوزه) حضور داشتند. گزارش این نشست بعدها تنظیم و در نشریه دانشجویی آن دانشگاه منتشر شد. سومین گردهمایی که مشخصات و زمان برگزاری و شرکت کنندگان آن معلوم نیست، در جزوه ای ۷۲ صفحه ای (در دو قسمت) به تعداد محدود گزارشی از فعالیت خود را ارائه کرد. از مطالعه این جزوه نکاتی به دست می آید: این نشست جزء سلسله جلسات کانون طلوع است. دیگر آن که در این نشست که چندین جلسه به طول انجامیده است، آقای سید معصومی که از دانش آموختگان حوزه است، گزارشی مفصل از روند و ماهیت شبیه سازی به دست داده و سپس به نظریات مختلف و دلایل موافقان و مخالفان آن پرداخته است. در طول این جلسات، دیگر شرکت کنندگان نیز وارد بحث شده و به نقض و ابرام پرداخته اند.

سه. پرداختن ضمنی به این مسئله در همایش ها

تاکنون در کشور ما کنفرانس یا نشست عمومی مستقلی به شبیه سازی انسانی اختصاص نیافته است، لیکن در ضمن برخی از کنفرانس ها به این مسئله پرداخته شده است. برای مثال، در نیمه آذرماه سال ۱۳۸۳، سفارتخانه فرانسه در تهران و دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبایی، به طور مشترک نشست یک روزه درباره کلوناژ و کشت عضو برگزار کردند. جلد اول مقالات رسیده به این همایش با عنوان (اخلاق زیستی (بیواتیک)، از منظر حقوقی، فلسفی و علمی) با یازده مقاله به زبان فارسی و چهار مقاله به زبان فرانسوی منتشر شد. چهار مقاله این مجموعه درباره مباحث مختلف شبیه سازی است و دو مقاله آن با عنوان (شبیه سازی درمانی؛ رویکردهای اخلاقی، فقهی و حقوقی) نوشته حبیب الله رحیمی، و (هماندسازی انسان از نظر مراجع ادیان آسمانی و بررسی آن از نظر فقه اسلامی) تألیف محمود صادقی، به نحوی به دیدگاه شیعه در این باره پرداخته اند.

کنگره بین المللی اخلاق زیستی از ششم تا هشتم فروردین ماه سال ۱۳۸۴ به همت پژوهشگاه ملی مهندسی ژنتیک و زیست فناوری و با مشارکت یونسکو در تهران برگزار شد. مجموعه مقالات این کنگره همزمان با برگزاری آن منتشر شد. در این کتاب ۲۹ مقاله به صورت ارائه شفاهی، پوستری به زبان فارسی و ۵۷ مقاله به زبان انگلیسی آمده است. در این کتاب هشت مقاله مختصر درباره شبیه سازی دیده می شود که از آن میان تنها در دو سه مقاله دیدگاه فقهی - حقوقی شیعه در زمینه شبیه سازی تشریح شده است و دیگر مقالات تنها ابعاد فنی یا جهانی مسئله را بیان کرده اند.

در تاریخ ۱۲ تا ۱۵ اردیبهشت ماه سال ۱۳۸۴، نخستین همایش (گفت و گوی علم و دین؛ مفهوم حیات، انسان و مباحث کاربردی) از سوی مرکز ملی تحقیقات علوم پزشکی کشور، در تهران برگزار شد که بخشی از آن به شبیه سازی و تحقیقات سلولی بنیادین اختصاص یافت. در این بخش مقاله ای با عنوان (چالش علم و دین در مسئله شبیه سازی انسانی) ارائه گردید و طی میزگردی به این مسئله و برخی از ابعاد آن اشاره شد. همزمان با برگزاری این همایش، چکیده مقالات آن نیز انتشار یافت که تنها یکی از آنها درباره (چالش علم و دین در مسئله شبیه سازی انسانی) بود. یکی از مقالات ارائه شده در سومین همایش بین المللی حقوق بشر با عنوان (هویت ها، تفاوت ها و حقوق بشر) که به وسیله مرکز مطالعات حقوق بشر دانشگاه مفید در تاریخ ۲۴ و ۲۵ اردیبهشت سال ۱۳۸۴ در قم برگزار شد، به مسئله شبیه سازی انسانی اختصاص یافته بود. این مقاله به نام (شبیه سازی انسانی از دیدگاه حقوق بشر؛ مسئله هویت و تفاوت) به وسیله جناب دکتر سید حسن اسلامی اردکانی ارائه و در آن مسئله نقض هویت (Identity) و فردیت (Uniqueness) در شبیه سازی انسانی بررسی شد. در شهریور ماه ۱۳۸۴ مجموعه مقالات و گفتارهای (همایش دیدگاه های اسلام در پزشکی) منتشر شد. این همایش در اسفند ماه ۱۳۸۱ در دانشگاه علوم پزشکی مشهد برگزار شده بود و در یازده بخش، مسائل و موضوعات جدید و مختلف پزشکی از دیدگاه فقه و حقوق مورد بحث و مناقشه قرار گرفت. اولین بخش به مسائل مربوط به شبیه سازی اختصاص داشت که در آن مجموعه مباحث و گفتارهای ارائه شده، در واقع پاسخی بود به ده پرسش که در ابتدا طرح شده بود در این بخش نخست در میزگردی با

شرکت هشت تن از فقیهان و پزشکان ابعاد مختلف شبیه سازی مورد بررسی قرار می گیرد و سپس در طی هشت مقاله نویسندگان ابعاد و جوانب مختلف علمی، فقهی، حقوقی و اخلاقی مسئله شبیه سازی را مورد کندوکاو قرار می دهند. در پایان فتاوی دو تن از فقهای معاصر در پاسخ به استفتائاتی در موضوع شبیه سازی انسانی و حیوانی نقل شده است. بدین ترتیب، به نظر می رسد هنوز تا برپایی سمینار یا نشستی تخصصی و گسترده درباره شبیه سازی انسانی فاصله داشته باشیم.

چهار. استفتاهای مختلف

به طور طبیعی با رخ دادن مسئله ای تازه که به گونه ای با دین مرتبط است، از فقیهان انتظار می رود که تکلیف متدینان را در برابر آن روشن کنند. از همان آغاز طرح ایده شبیه سازی انسانی نیز استفتاهای متعددی که اغلب فرضی بود، متوجه عالمان دین شد. فقیهان قم و نجف و لبنان مورد استفتا قرار گرفتند و آنان غالباً در حد (یجوز) و یا (لایجوز) پاسخ دادند و از ورود به تفصیل آن خودداری کردند. از استفتاهای نخستین می توان پرسش هایی را نام برد که صادق جعفر الحسن از مرحوم آیت الله شیرازی کرد. جعفر الحسن در تاریخ ۱۹۹۶/۴/۱۵ در دیدار با ایشان، سؤالات خود را مطرح و پاسخ آنها را دریافت کرد. وی بعدها این پرسش ها و پاسخ ها را با افزودن پرسش های دیگری، همراه با مقدمه ای درباره ماهیت شبیه سازی انسانی به چاپ رساند. از حضرات آیات: سیستانی، مرحوم سید محمد صدر، سید صادق شیرازی، سید کاظم حائری، موسوی اردبیلی، نوری همدانی، صانعی، شیخ جواد تبریزی، فاضل لنکرانی، بهجت، سید سعید طباطبائی حکیم، آصف محسنی و مکارم شیرازی استفتاهایی شد و آنان نیز پاسخ دادند. به نظر می رسد پاسخ گویی به این گونه پرسش ها به صورت شتابنده ای پیش می رود و در سال های اخیر برخی فقها در درس های خود به صورت مستقیم یا غیر مستقیم این مسئله را مورد توجه قرار داده اند.

پنج. تک نگارهای تخصصی

برخی از مجتهدان و صاحب نظران شیعه با نگاهی جدی تر کوشیدند تا این مسئله را به کمک مبانی دینی روشن کنند و به پرسش ها پاسخ دهند. این تک نگارها که با هدف تبیین دیدگاه شیعی فراهم آمده است، برخی در قالب کتاب و برخی به صورت مقاله تحقیقی انتشار یافته اند. برای مثال، کتاب (الاستنساخ بین التقنیة والتشريع)، کوششی است برای توضیح فرایند شبیه سازی و تبیین دیدگاه شیعه در برابر آن. همچنین مقاله (الاستتأم والاستنساخ) در پی بیان حکم شرعی این مسئله از منظر شیعی است. فصلی نیز با عنوان (الاستنساخ و عملیات الهندسة الوراثیه)، در حقیقت تقریرات درس خارج استاد محمد سند است که در آن به گونه ای اجتهادی به تحریر این مسئله پرداخته شده است.

در کنار این تک نگاری های تخصصی منتشر شده، برخی از مقالات منتشر نشده هم وجود دارند که ممکن است در آینده منتشر شوند؛ مانند جزوه (الاستنساخ) نوشته استاد محمد مؤمن که در همین شماره مجله منتشر می شود.

با این همه، مجموعه آثار منتشر شده و نشده درباره شبیه سازی انسانی از منظر شیعی از نظر کمی بسیار اندک است و با حجم این سنخ آثار در میان اهل سنت سنجیدنی نیست.

* * *

پاره اول: منابع و مآخذ فارسی

- کتاب ها

۱. شبیه سازی انسان؛ بیم ها و امیدها، غلامرضا نورمحمدی، قم، معارف، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۱۲۸ صفحه وزیری.

این اثر از جمله کتاب هایی است که اخیراً در موضوع شبیه سازی به زبان فارسی تألیف شده است. مؤلف پژوهش خود را در هشت فصل سامان داده است. فصل اول که به (آشنایی اولیه با علم ژنتیک) اختصاص یافته، واژگانی چون: (وراثت، تقسیمات سلولی، ژن و مهندسی ژنتیک) به زبانی ساده توضیح داده شده اند و در پایان همین فصل، به (ژنتیک از دیدگاه متون دینی) اشاره شده است.

در دومین فصل، (راز تولید مثل) تشریح شده و آرای گوناگونی که در این باب ارائه شده، به ترتیب تاریخی، تبیین گردیده و باروری و روش های نوین آن توضیح داده شده است. بخش پایانی این فصل با عنوان (نگرش دینی به تولید مثل انسان) با استناد به آیات و روایات، دیدگاه اسلامی را در این خصوص بیان کرده است. مؤلف در فصل بعد به زبانی ساده و در عین حال علمی، مفهوم، روش ها و اصول علمی شبیه سازی را شرح داده است.

در چهارمین فصل کتاب، (ساختار فرد و عوامل سازنده آن) مطرح و مباحثی همچون: وراثت و محیط، اثر توارث بر رفتار و شخصیت فرد، و تأثیر توارث و محیط بر دوقلوها، بررسی شده و به علاوه، نویسنده به یک پژوهش علمی در این زمینه اشاره ای داشته و در پایان این فصل دیدگاه اسلامی را با عنوان (نگاهی گذرا به عوامل ساختاری فرد از دیدگاه اسلام) تبیین نموده است.

در فصل پنجم، مؤلف به مسئله شبیه سازی از منظر اخلاق پزشکی پرداخته و ضمن برشمردن اصول اولیه و مبانی اخلاق پزشکی، تنافی و تعارض شبیه سازی با مبانی و اصول اخلاقی پزشکی را در هفت مورد تشریح کرده است. این موارد عبارت اند از: ۱. در نظر نگرفتن منافع واقعی؛ ۲. زیرپا گذاشتن حق آگاهی و انتخاب؛

۳. لزوم ارزیابی طولانی مدت؛ ۴. فقدان مطالعات حیوانی؛ ۵. نبود مدارک کافی برای ضمانت روش و اطمینان از آینده آن؛ ۶. خوکچه های انسانی؛ ۷. ریسک بالای مرگ و میر و ناهنجاری ها.

در ششمین فصل به (شبیه سازی از نگاه ادیان الهی) اشاره شده و بازتاب های شبیه سازی در جهان اسلام و مسیحیت و دغدغه ها، نگرانی ها و سؤالاتی که درباره این پدیده نوظهور مطرح شده، تبیین گشته و فتاوا و آرای برخی فقیهان و عالمان اسلامی شیعی و سنی در این باب بدون اشاره به منبع و مآخذ این آرا و فتاوا مورد توجه قرار گرفته است.

مؤلف در هفتمین فصل این پژوهش دیدگاه موافقان شبیه سازی را تشریح نموده است. ادله ای که موافقان بدان استناد می کنند، عبارت است از: ۱. ارضای حس کنجکاوی بشر؛ ۲. امکان پیشرفت در درمان نازایی؛ ۳. پیشرفت ژن درمانی؛ ۴. بهبود پیش آگهی بارداری؛ ۵. وقوع معجزه در درمان بیماری های بشر؛ ۶. ایجاد روزه های امید دسترسی به زندگی جاودانه؛ ۷. انقلاب بنیادین در پیوند اعضا؛ ۸. اصلاح نژاد ژنتیکی بشر. مؤلف ضمن تشریح و توضیح ادله مذکور، دیدگاه اسلامی را درباره بهسازی وراثت به عنوان مؤخره این فصل افزوده و رهنمودهای اسلامی را در خصوص انتخاب همسر، مرحله انعقاد نطفه و مرحله بارداری برشمرده است.

در آخرین فصل این تحقیق، (دیدگاه های مخالفان شبیه سازی) بررسی و تحلیل شده است. پژوهشگر ابتدا تأثیر شبیه سازی بر روابط خانوادگی را تحلیل نموده و به دنبال آن به مرگ و میر و ناهنجاری های جنینی ناشی از شبیه سازی اشاره کرده است. دلیل دیگر مخالفان، انحصاری شدن ژن های بالقوه برتر و سوءاستفاده های احتمالی از آن است. از دیگر نقاط منفی این دانش نوپدید گریز از تشکیل خانواده، سرقت ژن های پایه و اطلاعات ژنتیکی به وسیله باندهای مافیایی و سوءاستفاده برخی دولت ها از آن است. دیگر جوهی که مخالفان برمی شمردند، عبارت است از حذف تنوع بشری و مشکل آفرینی تشابه ظاهری افراد. موارد فوق به اختصار تشریح شده و در پاره ای موارد مؤلف به برخی آیات و روایات نیز اشاره نموده است.

۲. اخلاق زیستی (بیواتیک) از منظر حقوقی، فلسفی و علمی، مجموعه مقالات (۱)، تهران، دانشگاه علامه، سمت، ۱۳۸۳، ۲۶۲ صفحه وزیری.

این کتاب جلد اول از مجموعه مقالات و خطابه هایی است که در همایش بین المللی (اخلاق زیستی) ارائه شده است. این گردهمایی علمی با همکاری بخش فرهنگی سفارت فرانسه، دانشگاه علامه و سازمان سمت در تهران برگزار شد.

در این اثر مجموعاً پانزده مقاله ارائه شده که یازده مقاله آن به زبان فارسی و بقیه به زبان های فرنگی است. نویسندگان ابعاد و شقوق مختلف مسائل و موضوعات مربوط به اخلاقیات دانش زیست شناسی را مورد بحث و مذاقه قرار داده اند.

از مجموعه یازده مقاله فارسی، پنج مقاله به شبیه سازی اختصاص یافته است که عناوین و چکیده آنها عبارت است از:

۱. (تلاقی اخلاق، حقوق و واقعیت در شبیه سازی انسان؛ ضرورت تحلیل منطقی و ایجاد تعادل)، مصطفی‌السان و زینب کنعانی.

شبیه سازی انسان و احتمال پدید آمدن نسلی که در آن جنس واحدی (حسب مورد، مرد یا زن) تعیین کننده خصوصیات ژنتیکی جنین و تنها منشأ آن باشد، مباحثی را در محافل علمی برانگیخته است. از این رو، در این مقاله ابعاد حقوقی، اخلاقی و اجتماعی شبیه سازی انسان، با تکیه بر تجربه های قبلی تولد غیر طبیعی و با توجه به ویژگی منحصر به فرد فناوری شبیه سازی نسبت به این روش ها بررسی می شود. در این پژوهش نظریه منع شبیه سازی انسان و مطلوب بودن شبیه سازی درمانی همواره مبنا قرار گرفته و با این حال در فرض تولد و ورود اطفال شبیه سازی شده به جامعه، حقوق فردی و اجتماعی کودکان نیز به اختصار تحلیل شده است.

۲. (بررسی منابع حقوق بشر بین الملل در مورد شبیه سازی درمانی انسان)، محمد تیموری.

این مقاله تحلیلی است از منظر حقوقی درباره عهدنامه ها، مصوبات، قطعنامه ها، اسناد الزام آور بین المللی، اسناد غیر الزام آور بین المللی، عرف ها و رویه های حقوق بشری، دکترین های حقوقی و برخی قوانین مصوب داخلی کشورها که به طور مستقیم و غیر مستقیم، صریح یا ضمنی، به مسئله و موضوعات مختلف شبیه سازی انسانی پرداخته اند.

۳. (شبیه سازی درمانی رویکردهای اخلاقی، فقهی و حقوقی)، حبیب الله رحیمی.

این مقاله با هدف بررسی دلایل مخالفان و موافقان شبیه سازی از دیدگاه های مختلف علمی، اخلاقی، دینی و همچنین بررسی دلایل مخالفان و موافقان شبیه سازی از دیدگاه اسلامی و ارزیابی شبیه سازی درمانی با توجه به مقررات و اصول کلی حقوق ایران نگاشته شده است. در ابتدا کلیاتی در خصوص پیشینه شبیه سازی، تعریف و انواع شبیه سازی و همچنین تفاوت شبیه سازی با فناوری استفاده از سلول های بنیادی ارائه شده و سپس دلایل مخالفان و موافقان شبیه سازی از دیدگاه های مختلف بررسی می شود و به دنبال آن این دلایل از دیدگاه اسلامی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته و در فرجام بحث، ابعاد و جنبه های حقوقی قوانین مصوبه در ایران در قبال شبیه سازی درمانی مورد بحث قرار می گیرد.

۴. (هماندسازی انسان از نظر مراجع ادیان آسمانی و بررسی آن از نظر فقه اسلامی)، محمود صادقی.

در این مقاله، نویسنده پس از تبیین مفهوم، پیشینه و موقعیت کنونی همانندسازی انسان - اعم از همانندسازی زایشی (reproductive cloning) یعنی همانند یا شبیه سازی برای تولیدمثل انسان و همانندسازی درمانی (therapeutic cloning) یعنی استفاده درمانی و پژوهشی از جنین شبیه سازی

شده - دیدگاه و آرای مراجع تقلید و صاحب نظران مختلف ادیان آسمانی (مسیحیان، یهودیان و مسلمانان) را در این زمینه بیان و گزارشی از سیاست ها و رویکردهای قانونی درباره آن را در دنیای امروز ارائه کرده و در فرجام بحث، این مسئله از نظرگاه فقه اسلامی به ویژه فقه شیعی مورد بررسی قرار گرفته است.

نتیجه آن که از نظر فقه اسلامی، اگر نتوان قائل به حرمت ذاتی شبیه سازی زایشی انسان شد، زیان ها، لوازم و پیامدهای سوء اجتماعی و اخلاقی آن اقتضا می کند که از نظر شرعی و حقوقی ممنوع گردد؛ پیامدهایی چون: به هم خوردن نظام خانواده، اختلال در وضعیت قرابت و نسب اشخاص شبیه، اختلال در نظام جامعه، احتمال قوی تحقق اختلالات جسمی و روانی در شبیه ها، لطمات و زیان های وارده به زنان دهنده تخمک و مادران جانشین و ادله ای مانند آن. این ادله و نیز ادله مربوط به احترام و کرامت نفس انسان و لزوم صیانت آن از آسیب ها و قواعدی مانند (لاضرر و لا ضرار) و لزوم پرهیز از اختلال نظام اقتضا می کند که شبیه سازی انسان شرعاً و قانوناً ممنوع گردد.

اما همانندسازی جهت کاربردهای درمانی و تحقیقاتی و استخراج سلول های بنیادین از جنین شبیه سازی شده، قابل تجویز به نظر می رسد، با عنایت به این که ادله منع سقط جنین، ناظر به مراحل پس از استقرار آن در رحم مادر است و با توجه به وجود فوایدی که امید می رود منجر به تحولات و پیشرفت های علمی در عرصه طب زیستی و نافع برای کل جامعه بشری گردد.

۵. (جنبه های اخلاقی و قانونی تولید و استفاده از سلول های بنیادی جنینی انسان)، باقر لاریجانی و دکتر زاهدی.

پژوهشگران اثر در مورد پیشینه این دانش نو و طرح مباحث اخلاقی در این زمینه نوشته اند:

سلول های بنیادی جنین انسانی، سلول های تمایز نیافته ای هستند که قدرت تبدیل به اکثر بافت ها را دارند. مباحث اخلاقی در این زمینه، از سال ۱۹۹۸ میلادی که محققین برای اولین بار موفق به جداسازی سلول های بنیادی جنینی انسان شدند، شدت گرفت. از همان زمان استفاده از این سلول ها، هم با هدف ایجاد انواع سلول های مورد نیاز بدن و درمان بیماری های مختلف و هم برای مقاصد پژوهشی و مطالعه بیماری ها و درمان های جدید، مورد نظر دانشمندان قرار گرفت. در کشور ما نیز از سال ۱۳۸۲ پژوهشگران موفق به تولید سلول بنیادی گردیدند که این سلول به عنوان (Royan H1) در جهان به ثبت رسیده است. اما تحقق این فناوری در شبیه سازی و تولید سلول های بنیادی با مباحث مختلف اخلاقی، حقوقی، قانونی و فقهی در جهان همراه بوده است و این موضوع سؤالات خطیری مطرح نموده که پاسخ به آنها در آینده اخلاقی معنوی و اجتماعی بشر تأثیر به سزایی خواهد داشت.

در این مقاله ضمن اشاره مختصر به کلیات علمی موضوع، به مباحث اخلاقی مطرح شده پیرامون شبیه سازی اشاره شده و سپس به وضعیت قانون گذاری در کشورهای مختلف و مجامع جهانی در این خصوص

پرداخته و با عنایت به ضرورت توجه عمیق و فوری به جوانب این فناوری جدید در کشور ما و لزوم تبیین دیدگاه های اسلامی در این زمینه، نظرات برخی مذاهب نیز در پایان آورده شده است.

البته دو مقاله دیگر نیز با عناوین ۱. (سودمندی تجزیه و تحلیل مولکولی D.N.A. در کشف علمی جرایم) اثر دکتر حسنعلی مؤذن زادگان و ۲. (مهندسی ژنتیک و مهندسی اخلاق) اثر مرتضی مردیها، گرچه ارتباط مستقیمی با (شبیه سازی و احکام و مبانی فقهی حقوقی و قانونی ندارد)، ولی از آن جا که آثار و لوازم این پدیده را از منظر علمی و اجتماعی کاویده اند، می توانند چشم انداز گسترده تری را فرادید پژوهشگران قرار دهند.

۳. شبیه سازی (کلونینگ)، ابوطالب صارمی، تهران، نشر خلوص، ۱۳۸۲، ۱۰۶ صفحه رقی.

مؤلف اثر خود را در دوازده بخش فراهم آورده است. وی پس از پیش گفتار و مقدمه که به اهمیت و چگونگی شبیه سازی اشاره نموده، در بخش اول به شبیه سازی در طبیعت پرداخته و صور و انواع مختلف آن را شرح داده و در فصل دوم به تاریخچه شبیه سازی اشاره کرده و تحولاتی را که از سال ۱۸۸۰ میلادی تا ماه آگوست ۲۰۰۳ میلادی در دانش باروری و ژن شناسی روی داده است، به اختصار ذکر کرده است. سومین بخش این پژوهش، به تشریح و توضیح سلول های بنیادی (stem Cells) اختصاص یافته است. مؤلف در چهارمین بخش کتاب انواع شبیه سازی را برشمرده و چگونگی و تحقق و تولید هر نوع را شرح داده و در بخش پنجم مراحل شبیه سازی موجود زنده را که شامل پنج مرحله می گردد، تبیین کرده است. ششمین بخش کتاب با عنوان (نگهداری در انجماد)، نحوه تداوم بخشیدن قابلیت حیاتی سلول های زنده از طریق انجماد در ئیدروژن مایع را تشریح نموده است و در ادامه، در بخش هفتم، مزایا و منافع شبیه سازی را متذکر شده و در بخش هشتم دیدگاه های مختلف درباره شبیه سازی را آورده است؛ از جمله دیدگاه ها و فتاوی عالمان اسلامی شیعی و سنی، دیدگاه مسیحیت و نظرگاه مذهب یهود را در این باب تشریح نموده است.

در بخش بعد که به (مخالفت با شبیه سازی انسانی) اختصاص یافته، نگرانی ها و مخاطراتی را که ممکن است به دنبال شبیه سازی انسانی ظهور و بروز نماید، چنین برشمرده است: ۱. خطرات جسمی که در اثر جهش ژن ها ایجاد می شود؛ ۲. خطرات عاطفی؛ ۳. خطرات سوءاستفاده از دانش شبیه سازی؛ ۴. خطرات و تهدیدات اجتماعی؛ ۵. وقفه و اختلال در تکامل ژنتیکی انسان؛ ۶. مخاطرات غیر طبیعی بودن شبیه سازی

بخش دهم این اثر، (شبیه سازی انسان در مقایسه با باروری طبیعی) را بحث و تحلیل کرده و امتیازات باروری طبیعی را از دیدگاه دانشمندان تبیین و در مقابل، به نقاط منفی و مخاطرات باروری از طریق شبیه سازی اشاره نموده است. در بخش یازدهم پرسش ها و پاسخ هایی در باب شبیه سازی مطرح گردیده است و

در آخرین بخش کتاب سازمان ها و مراکز فعال در زمینه شبیه سازی معرفی شده اند. این مراکز و مؤسسات که عمدتاً در امریکا فعالیت می کنند، بالغ بر پانزده مرکز و مؤسسه تحقیقاتی اند که پس از معرفی و توضیح کوتاهی درباره اهداف و برنامه های آن، آدرس این مراکز نیز آمده است.

۴. قرن بیوتکنولوژی، جرمی ریفکین، مترجم: حسین داوری، تهران، کتاب صبح، ۱۳۸۲، چاپ اول، ۳۸۴ صفحه رقعی.

این اثر درباره ابعاد، پیامدها و لوازم انقلاب ژنتیکی و شبیه سازی حیوانی و انسانی تألیف شده است و اگرچه از ابعاد حقوقی و قانونی این پدیده مشخصاً بحث نشده است، ولی در لابه لای مباحث مختلفی که ابعاد و جنبه های مختلف انقلاب ژنی و شبیه سازی حیوانی و انسانی بررسی و تحلیل شده است، مؤلف مسائل و موضوعات حقوقی را نیز به مناسبت مورد نظر قرار داده است.

این اثر در پاسخ به سؤالاتی از این دست فراهم آمده: آیا با دخالت افسار گسیخته در نظام طبیعی ژن ها، طبیعت را به طور فاجعه باری دستخوش دگرگونی نمی کنیم؟ آیا زندگی با موجوداتی بیگانه، شبیه سازی شده و موجوداتی با ژن های پیوندی ممکن است؟ آیا پدید آوردن انبوه و عرضه وسیع هزاران موجود زنده شبیه سازی و دستکاری شده، از لحاظ ژنی موجب خسارات جبران ناپذیر در محیط زندگی انسان نخواهد شد؟ آیا آلودگی ژنتیکی ابعاد مختلف حیات را در سیاره زمین تهدید نمی کند؟ ابعاد و عواقب اجتماعی فرهنگی و اقتصادی مالکیت ژن ها و مؤسسات شبیه سازی در دست چند شرکت چند ملیتی، چه می تواند باشد؟ تأثیر احساسی و عقلانی حاصل شده از زندگی در جهانی که تمام حیات آن به منزله (اختراع) و (مالکیت تجاری) تلقی می شود، چه خواهد بود؟ و به طور خلاصه، چه مخاطراتی در برابر تلاش انسان امروز برای طراحی انسانی کامل تر متوجه ما خواهد بود؟

پرسش هایی از این دست، موجب شده تا مؤلف به تفصیل ابعاد مختلف این موضوع را مورد بحث، نقد و تحلیل قرار دهد؛ ابعادی چون: انحصار فناوری شبیه سازی در شرکت های بزرگ، خطرات و تهدیدات زیست محیطی، دشواری ها و معضلات اجتماعی و فرهنگی، سوءاستفاده های احتمالی باندهای مافیایی و گروه های جنایتکار و حتی برخی دولت های استعمارگر، اختلال در سامانه و سازمان طبیعت و اثرات مخرب ناشی از آن، تغییر و تحول عمیق و منفی در مجموعه ارزش های بنیادین انسانی و اخلاقی، دگرگونی مبانی و اصول اخلاق پزشکی و مباحثی مانند آن که ثمرات و پیامدهای مستقیم یا غیر مستقیم انقلاب ژنتیکی و شبیه سازی تلقی می گردند.

۵. مهندسی ژنتیک آینده سرشت انسان؛ تأملی در مسائل اخلاقی، حقوقی و فلسفی شبیه سازی انسانی، یورگن هابرماس، ترجمه یحیی امامی، تهران، نقش و نگار، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۱۵۶ صفحه رقعی.

این اثر بسط یافته خطابه ای است که فیلسوف معروف آلمانی، یورگن هابرماس، ایراد نموده است. در این اثر، ابتدا این سؤال مطرح و بررسی و تحلیل شده است که: در پرتو بحث ها و پژوهش ها و تحقیقات علمی در

حوزه فناوری ژنتیکی، آیا فلسفه می تواند محدودیت مشابهی را در مباحث مربوط به اخلاق گونه بپذیرد؟ یا به عبارت دیگر، پیشرفت های اخیر در زیست شناسی و تحقیقات ژنتیکی و شبیه سازی، پرسش های اخلاقی پیچیده ای را در مورد چهارچوب و حدود مشروع مداخله دانش مهندسی ژن در طبیعت انسان مطرح کرده است. اگر این مداخله حتی صرفاً جهت درمان و پیشگیری از بیماری ها باشد، این احساس اجتناب ناپذیر است که احتمال دارد انسان به زودی تکامل زیست شناختی ای را در اختیار گیرد و (نقش خدا را بازی کند).

مؤلف استلزامات اخلاقی دانش مهندسی ژن را که شبیه سازی نیز در حوزه این علم لحاظ می گردد، مطرح ساخته و در معرض بررسی دقیق فلسفی قرار داده است. نقطه عزیمت وی در طرح دیدگاه اخلاقی - فلسفی اش، این نکته است که دستکاری ژنتیکی، وابسته به هویت و خودفهمی نوع انسان است و ما نمی توانیم این امکان را رد کنیم که دخالت علم مهندسی ژنتیک، چه بسا برای انتخاب شیوه زندگی یک فرد محدودکننده باشد و یا روابط متقارن بین انسان های آزاد و برابر را تضعیف نماید.

۶. مجموعه مقالات و گفتارهای سومین همایش دیدگاه های اسلام در پزشکی، گردآوری و تنظیم: دکتر سید حسین فتاحی معصوم، مشهد، دانشگاه علوم پزشکی، ۱۳۸۴، چاپ اول، ۸۶۷ صفحه وزیری.

این اثر مجموعه مقالات و گفتارهایی است که به (سومین همایش دیدگاه های اسلام در پزشکی) که در اسفند ماه ۱۳۸۱ در مشهد برگزار شد، ارائه شده است. در این همایش موضوعات ذیل از منظر فقهی - پزشکی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است:

- شبیه سازی

- باروری مصنوعی

- پیوند اعضا

- مرگ از روی ترحم

- دیات و مقتضیات زمان

- بیماری های روانی و حقوق اجتماعی

- حقوق جنین و کودکان

- اقتصاد پزشکی و بیمه ها

- مسائل اختصاصی بانوان و سقط جنین

- تاریخ پزشکی و مشاهیر ایران و اسلام

- اخلاق پزشکی و طب مسلمین و مقایسه شیوه های درمان قدیم و جدید

نخستین موضوع مورد بحث و مناقشه، شبیه سازی و مسائل مربوط به آن است که در سه بخش: مباحثات، مقالات و نظرات فقهی سامان یافته است.

در ابتدای بخش مباحثات که در قالب میزگردی فقیهان و طبیبان به بحث و بررسی موضوع شبیه سازی پرداخته اند، سؤالات (کمسیون شبیه سازی انسان) مطرح شده که مشتمل است بر ده پرسش به ترتیب ذیل.

۱. آیا تحقیقات در زمینه کلونینگ به روش تقسیم تخم بارور شده، در مورد انسان جایز است؟
۲. در صورت جایز بودن، با توجه به این که بعضی از ناباروری ها با روش تقسیم تخم قابل درمان هستند، ارتباط نسبی اطفال ایجاد شده چگونه است؟
۳. آیا این شبیه سازی در ایجاد یک انسان از نظر اخلاقی جایز است؟ و اگر انسان هایی هیولامانند ایجاد شد، مسئولیت آنها به عهده کیست؟
۴. از نظر مسائل اجتماعی و حقوقی این انسان شبیه سازی شده، چه جایگاهی دارد؟ از نظر محرمیت، ازدواج، ارث، و... چه حکمی دارد؟ آیا با صاحب سلول و تخمک محرم است یا مثل فرد معمولی است؟ آیا در شبیه سازی محرم بودن، شرط انجام کار است؟
۵. اگر امکان داشته باشد از نظر ژنتیکی، ژن های بیمار و معیوب افراد را حذف و ژن های سالم به جای آنها منتقل شود، حکم شرعی مسئله چگونه است؟
۶. اگرچه اسلام محدودیتی در کسب علم و دانش قائل نشده است. آیا جامعه پزشکی مسلمان و محققین پزشکی مجاز هستند وارد این شیوه علمی شوند یا صبر کنند تا دیگران تجربه نموده و از نتایج آن بهره مند شوند و به اصطلاح پیرو کارهای آنها گردند؟
۷. اگر محدودیت هایی در انجام تحقیقات علمی قائل باشیم، به لحاظ فقهی این محدودیت ها کدام اند؟ آیا به خاطر سوءاستفاده از شبیه سازی می توان حکم به تحریم آن داد؟
۸. شبیه سازی انسان علمی است که اثرات آن در آینده کاملاً ناشناخته است. آیا همچون مثل خیلی از کشورها که قانوناً ممنوعیت هایی برای این کار قائل شده اند، ضرورت دارد که احکام فقهی مناسب و در صورت لزوم قوانین دقیقی تصویب و حدود موضوع روشن شود؟
۹. اگر شبیه سازی برای کمک به علم و بهبودی وضعیت درمان به کار گرفته شود (غیر از اهداف ضد اخلاقی و غیر انسانی)، چه حکمی دارد؟

۱۰. به طور کلی آیا شبیه سازی انسان نوعی دخالت در امر خلقت انسان که از راه مشروع و تبیین شده الهی صورت می پذیرد، نمی باشد و مصداقی از تغییر خلقت انسان نخواهد بود؟

این پرسش ها محور بحث و گفت و گو در میزگردی است که شرکت کنندگان ابعاد مختلف فقهی، حقوقی، علمی و اخلاقی موضوع شبیه سازی را مورد بحث و مناقشه قرار داده اند.

در دومین بخش، مقالات ذیل ابعاد مختلف شبیه سازی را مورد بررسی قرار داده اند:

- کلونینگ (cloning) یا شبیه سازی، محسن فتاحی نجفی

- (شبیه سازی (cloning) از دیدگاه اسلام)، علیرضا امینی و زهره کریمی و زهرا ملازم

- (مسئله شبیه سازی و دیدگاه فقهی)، حجت الاسلام عطایی خراسانی

- (شبیه سازی انسان)، هدی احمری، رقیه وجدانی

- (تولید رده های جدید سلول های بنیادی جنینی)، دکتر حسین بهاروند

- (تمایز سلول های عصبی فعال از سلول های بنیادی جنینی)، دکتر حسین بهاروند

- (از حیوانات ترانس ژنیک تا پستانداران کلون شده)، دکتر محمدرضا نوری دلویی

بخش فرجامین مباحث شبیه سازی طرح شش سؤال است که ابعاد شرعی و فقهی این مسئله از فقیهان استفسار شده و دو تن از مراجع (مکارم و صانعی) به این پرسش ها پاسخ داده اند.

تذکار این نکته لازم است که در پایان این همایش قطعنامه ای ارائه شده که در بند دهم آن آمده است:

اعضای شرکت کننده در همایش در مورد شبیه سازی (کلونینگ) که نیاز به تحقیقات گسترده دانشگاهی و نظرات فقهی دارند، تأکید نمودند که یک کمیته کشوری شبیه سازی متشکل از متخصصین ذی ربط و فقهای حوزه ها پیگیری این امور را عهده دار گردند.

۷. شبیه سازی و فناوری سلول های بنیادی، خسرو حسینی پژوه، تهران، نوربخش، ۱۳۸۴، ۱۵۷ صفحه.

این اثر به سفارش سازمان پژوهش های علمی و صنعتی ایران تهیه شده است.

۸. شبیه سازی انسان، حسن سالاری، تهران، حکیمان، ۱۳۸۱، ۱۷۲ صفحه رقیعی.

این کتاب جلد اول از مجموعه (علوم حیاتی نوین) است که به شبیه سازی انسانی اختصاص یافته است.

۹. شبیه سازی در حیوانات، حمید کریمی، تبریز، پرپور، ۱۳۸۴، ۵۹ صفحه.

۱۰. خلاصه مقالات اولین کنگره پزشکی قانونی کشورهای اسلامی، تهران، قوه قضائیه (پزشکی قانونی)، ۱۳۸۴.

این اثر خلاصه مجموعه مقالات و خطابه هایی است که به اولین گردهمایی سازمان های پزشکی قانونی کشورهای اسلامی که در سال ۱۳۸۴ در تهران برگزار شد، ارائه شده است. از جمله مباحث و موضوعات مورد بحث در این کنگره، مسائل مربوط به شبیه سازی انسانی بود که ابعاد مختلف فقهی، حقوقی و قانونی آن تحلیل و بررسی شد.

۱۱. استفتائات پیرامون شبیه سازی انسان و حیوان (کلوناز)؛ مجموعه آرای فقهی قضایی در امور حقوقی، جلد اول، مرکز تحقیقات فقهی (حوزه معاونت آموزشی و تحقیقات قوه قضائیه)، ۱۳۸۱.

۱۲. شبیه سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک و اسلام، رساله دکتری دکتر سید حسن اسلامی اردکانی، ۴۳۰ صفحه A4 (حدود ۱۵۰ هزار کلمه)، به صورت تاپی، بهار ۱۳۸۴، پایان نامه دکتری دفاع شده در دانشگاه قم، موجود در کتابخانه مرکز تربیت مدرس دانشگاه قم.

نگاهی به ساختار و محتوای رساله:

مسئله شبیه سازی انسانی (human cloning) یکی از جدی ترین چالش های قرن بیستم بوده که ذهن بسیاری از عالمان اخلاق، الهی دانان، متفکران عرصه های مختلف و حتی سیاستمداران را به خود مشغول داشته است. در این مسئله از هابرماس تا پاپ فقید، و از مدیر کل سازمان بهداشت جهانی تا محمد سید طنطاوی، رئیس الازهر، موضعگیری کرده اند.

از نظر علمی شبیه سازی عبارت است از تولید موجودی زنده، بدون نیاز به آمیزش جنسی و پیوند سلول های جنسی مذکر و مؤنث. به کمک این شیوه، محققان موفق به ایجاد پستاندارانی چون: گوسفند، خوک، گربه و گاو شده اند. هرچند تاکنون این فناوری در باب انسان به کار گرفته نشده و شخصی از این طریق پدید نیامده است، لیکن به نظر می رسد که با تکامل این شیوه به لحاظ علمی این کار در انسان نیز شدنی باشد و همین موجب نگرانی هایی در سطح جهان شده است.

کلیسای کاتولیک این عمل را نقض صریح کرامت انسانی و تحدی با پروژه خالق قلمداد کرده است. عالمان اهل سنت و برخی از عالمان شیعه نیز از منظری مشابه به نقد شبیه سازی انسانی پرداخته اند.

در این رساله کوشش شده است تا این مسئله از دیدگاه کاتولیک، اهل سنت و شیعه بررسی و تحلیل شود و بدین ترتیب، نگرش سه سنت مذهبی با هم مقایسه گردد. این تحقیق تازه، افزون بر پیش گفتاری که در آن برخی مسائل کلی همچون، ضرورت بحث، پیشینه، دامنه، روش و ساختار بحث آمده است، شامل پنج گفتار است:

گفتار نخست، به گزارشی از تاریخچه شبیه سازی و پیشینه فرهنگی و اخلاقی آن اختصاص یافته است. در همین گفتار، گزارشی از روند و مراحل علمی شبیه سازی و تفاوت آن با دیگر تکنولوژی های مشابه ارائه شده است.

دومین گفتار این رساله، به معرفی و تحلیل دیدگاه آیین کاتولیک در باره شبیه سازی انسانی اختصاص یافته است. نویسندگان در این گفتار نخست دیدگاه کلیسای کاتولیک را در قبال این مسئله با استناد به منابع رسمی این آیین گزارش داده و سپس در فصل بعد، به تحلیل کارآیی دلایل این دیدگاه و بررسی نقاط قوت آن پرداخته است.

سومین گفتار، گزارشی تفصیلی از دیدگاه اهل سنت و دلایل متعدد مخالفت آنان با این پدیده نوپدید را به دست می دهد. اهل سنت به گونه ای نسبتاً اجماعی، شبیه سازی انسانی را حرام و غیر اخلاقی می شمارند.

چهارمین گفتار، به تحلیل این دلایل می پردازد و دلایل پذیرفتنی را از ناپذیرفتنی بازمی نمایاند. از میان بیش از سی دلیل که بر ضد شبیه سازی انسانی ارائه شده است، به نظر می رسد که تنها دو دلیل یعنی دلیل کشتن جنین های اضافی و دلیل علمی ناظر به کوتاهی عمر موجود شخص شبیه سازی شده، درخور تأمل جدی باشد.

پنجمین گفتار این رساله، به گزارش دیدگاه شیعه درباره شبیه سازی انسانی اختصاص دارد. در میان شیعه اجماعی در جواز یا حرمت این عمل وجود ندارد؛ بلکه با بررسی دیدگاه ها و نظریات مختلف می توان چهار دیدگاه و چهار رهیافت را در مورد شبیه سازی انسانی نشان داد. پس از گزارش دیدگاه های مختلف و دلایل آن، نویسندگان به تحلیل و بررسی آنها پرداخته و نشان داده است که دلایل موافقان شبیه سازی انسانی با اصول اتخاذی و مقبول عالمان اصول شیعه سازگاری بیشتری دارد.

در پی گفتاری که در پایان این رساله آمده، طی ده بند به اختصار مقایسه ای میان دیدگاه های آیین کاتولیک، اهل سنت و شیعه انجام گرفته و نقاط مشابهت و افتراق آنان تبیین شده است. در پایان، واژه نامه اصطلاحات تخصصی و کتابنامه ای در سه قسمت فارسی، عربی و انگلیسی و چکیده پایان نامه به انگلیسی آمده است.

گفتنی است که این موضوع نخستین بار است که در این سطح و با این رویکرد در کشور ما مورد بحث قرار می گیرد و جوانب گوناگون اخلاقی، کلامی، فقهی و اجتماعی آن از منظر سه سنت دینی کاویده می شود.

در این بخش، ابتدا چهار مقاله که بسط یافته نوشتاری بوده است، معرفی شده و سپس به ویژه نامه ای که یکی از نشریات درباره شبیه سازی و سلول های بنیادین منتشر کرده است، اشاره نموده ایم و به دنبال آن سایر مقالات فارسی منتشره در مجلات و روزنامه ها معرفی شده است.

۱. شبیه سازی انسانی از دیدگاه کلامی اهل سنت، سید حسن اسلامی، فصلنامه علمی - پژوهشی انجمن معارف اسلامی ایران، سال اول، شماره دوم، بهار ۱۳۸۴.

مقاله فوق بسط یافته مفصل فصل کوتاهی از رساله دکتری است که با افزودن مسائل و موضوعات جدید و بخش های تکمیلی، به صورت مقاله ای بلند ارائه شده است. نویسنده دیدگاه های مختلفی را که در میان دانشوران، عالمان دین و متکلمان اهل سنت درباره شبیه سازی حیوانی و انسانی ابراز گردیده، نقد و تحلیل کرده و به جدیدترین آرا و دیدگاه های اعلام شده در این خصوص اشاره نموده است.

چکیده مقاله: شبیه سازی انسانی یکی از چالش های جدید مهندسی ژنتیک است که مسائلی در حوزه دین، اخلاق و حقوق و دیگر عرصه های اندیشه برانگیخته است. شبیه سازی (cloning) عبارت است از تولیدمثل و ایجاد موجودی مشابه نسخه اصلی، به طریقه ای غیر جنسی. در این شیوه که به وسیله آن، یان ویلموت موفق به ایجاد گوسفندی به نام (دالی) شده است، به جای لقاح طبیعی و نفوذ اسپرم به درون غشای تخمک، هسته سلول غیرجنسی برگرفته و به جای هسته تخمک گذاشته می شود و از طریق تحریک الکتریکی، تخمک به تقسیم سلولی می پردازد. سپس این تخمک را در رحم می گذارند تا موجود زنده ای بدون نیاز به پدر به وجود آید.

بسیاری کسان کاربست این تکنیک را درباره انسان محکوم می کنند و بر این باورند که این کار شأن و کرامت انسانی را خدشه دار می سازد و او را تا سطح کالایی بی ارزش فرو می کشد. مخالفان شبیه سازی انسانی دلایل فراوانی به سود نظریه خود اقامه می کنند. مسلمانان اهل سنت نیز قاطعانه این کار را خلاف دین و حرام می شمارند و از دلایل متعددی استفاده می کنند. در این نوشته تنها دلایل کلامی بر ضد شبیه سازی انسانی گزارش و بررسی شده است. دلایل کلامی شش گانه در حرمت شبیه سازی انسانی عبارت اند از: شبهه خلق، تحدی با خداوند، نقض سنت زوجیت، نقض سنت تنوع، تغییر خلق الله و دستکاری ژنتیکی و بازی با مخلوقات.

نگارنده پس از نقل و تحلیل این دلایل به این نتیجه می رسد که هیچ یک از این دلایل نمی تواند شبیه سازی انسانی را تحریم کند؛ زیرا برخی دلایل، خارج از موضوع است و در صورت قبول برخی نیز شاهد تعارض در فتوای متضاد اهل سنت در عرصه های مختلف مهندسی ژنتیک خواهیم بود.

۲. شبیه سازی در آیین کاتولیک، سید حسن اسلامی، مجله: هفت آسمان، شماره ۲۷، پاییز ۱۳۸۴.

مقاله فوق بسط یافته فصل کوتاهی از رساله دکتری است که با افزودن مباحث و آرای جدید و اضافه نمودن بخش هایی تکمیلی به صورت مقاله ای مفصل ارائه شده است. مؤلف دیدگاه های مختلفی را که در آیین کاتولیک در باب شبیه سازی ابراز شده، مورد بررسی و تحلیل دقیق قرار داده و آخرین آرا و نظرگاه هایی را که در این خصوص اعلام گردیده، مورد توجه قرار داده است. نویسنده درباره علت مخالفت سرسختانه آیین کاتولیک با شبیه سازی انسانی می نویسد:

(آیین کاتولیک با کاربست برخی از دستاوردهای مهندسی ژنتیک درباره انسان، سرسختانه مخالفت می کند و آن را ناقض کرامت و شأن انسان می داند. یکی از تازه ترین دستاوردهای این عرصه، امکان به کار گرفتن تکنیک انتقال هسته سلول پیکری Somatic Cell Nuclear (Transfer) با علامت اختصاری (SCNT) یا شبیه سازی درباره انسان است. کلیسای کاتولیک استفاده از این دانش را مغایر با آموزه های اصلی کتاب مقدس و اخلاق مسیحی می داند و دلایلی بر ضد آن اقامه می کند. مهم ترین دلایل مخالفت با شبیه سازی انسانی از دیدگاه آیین کاتولیک، عبارت اند از: احتمال شکست از نظر علمی، ضرورت تولیدمثل جنسی برای ایجاد فرد جدید، تحمیل هویت خود بر شخص شبیه سازی شده، غصب جایگاه خداوند، نقض کرامت انسانی، نقض حق کودک برای داشتن والدین، تنزل انسان به شیء، مغایرت با حق (نادانی) و جهل به آینده، امکان سوءاستفاده های مختلف و فروپاشی نهاد خانواده).

۳. شبیه سازی انسانی از دیدگاه شیعه؛ بررسی چهار دیدگاه، سید حسن اسلامی، مجله: کاوشی نو در فقه اسلامی، سال دوازدهم، شماره چهل و چهارم، تابستان ۱۳۸۴.

مقاله فوق، بسط یافته فصل کوتاهی از رساله دکتری است که با افزایش مطالب و موضوعات جدید و مباحث تکمیلی و تازه، به صورت مقاله ای درازدامن به چاپ رسیده است. نویسنده دیدگاه های مختلفی را که در میان عالمان دین، فقیهان و دانشوران شیعی پیرامون شبیه سازی حیوانی و انسانی اظهار شده است، مورد نقد و بررسی قرار داده و به آخرین آرا و فتاوی مطرح شده نیز اشاره نموده است. چکیده این مقاله بدین قرار است:

مسئله شبیه سازی انسانی در میان شیعه، برخلاف اهل سنت، آن پژوهاک گسترده را نداشته و رونق و رواج لازم را تاکنون نیافته است. در نتیجه، نه کنفرانس بزرگی با هدف تبیین این مسئله صورت گرفته و نه آثاری در حجم آثار اهل سنت نوشته شده است. در این جا این مسئله، نه چالشی برای دین قلمداد و نه از آن به عنوان (بدعت) یا (قنبله) یا (حدث القرن) یاد شد. مجموع ادبیات شیعی در این حوزه، کم حجم، اما در نوع خود درخور توجه بوده است. این مسئله در سه حوزه مهم شیعی - یعنی قم، نجف و بیروت - مطرح شده و عالمان و صاحب نظران شیعه کوشیده اند جوانب آن را بکاوند. عمده عالمان شیعه، شبیه سازی نباتی و حیوانی را مجاز می دانند و به استناد اصل اباحه، آن را عملی مباح می شمارند.

لیکن درباره حکم شبیه سازی انسانی، در میان عالمان شیعه اتفاق نظری وجود ندارد؛ زیرا آنان درباره شبیه سازی انسانی نظریات متفاوت و گاه متضادی اتخاذ کرده و فتواهای مختلفی صادر کرده اند و در حالی که برخی آن را کاملاً مجاز شمرده اند، برخی دیگر آن را حرام شمرده اند. هنگام بررسی سخنان و فتواهای مختلف عالمان شیعه، می توان به چهار نظریه زیر دست یافت:

الف) جواز مطلق شبیه سازی انسانی؛ ب) جواز محدود شبیه سازی انسانی؛ ج) حرمت ثانوی شبیه سازی انسانی؛ د) حرمت اولی شبیه سازی انسانی.

۴. شبیه سازی انسانی از دیدگاه فقه اهل سنت، سید حسن اسلامی، مجله: کاوشی نو در فقه اسلامی، سال دوازدهم، شماره ۴۵، پاییز ۱۳۸۴.

مقاله فوق بسط یافته فصل کوتاهی از رساله دکتری است که با افزودن مسائل و موضوعات و آرای تازه و برخی مباحث تکمیلی به صورت مقاله ای مفصل انتشار یافته است. نویسنده دیدگاه ها و نظرگاه های مختلف و جدیدی را که از سوی فقیهان، حقوقدانان و مفتیان اهل سنت در خصوص شبیه سازی انسانی و حیوانی ارائه شده است، مطرح کرده و پس از بحث و بررسی مورد مناقشه قرار داده است. خلاصه این مقاله عبارت است از:

(عالمان اهل سنت با آن که به کارگیری تکنیک (شبیه سازی) (cloning) یا تولید مثل غیرجنسی را در عرصه حیوانی مجاز می دانند، به گونه ای اجماعی هرگونه شبیه سازی در عرصه انسانی را نامشروع و حرام می شمارند. این حکم از سوی افراد و همایش های علمی بارها تأکید شده است. برای مثال، عبدالعزیز بن باز مفتی بزرگ عربستان، دکتر محمد سید طنطاوی شیخ الازهر، دکتر یوسف قرضاوی، دکتر فرید نصر واصل مفتی مصر، دکتر محمد سلیمان الاشقر فقیه اردنی، شیخ مختار اسلامی مفتی جمهوری تونس، دکتر عبدالمعطی بیومی استاد عقاید دانشکده اصول دین دانشگاه الازهر و (مجمع البحوث الاسلامیه)، (شورای اروپایی افتا و تحقیقات)، (رابطة العالم الاسلامی) و (مجمع الفقه الاسلامی) وابسته به سازمان کنفرانس اسلامی طی سخنان و بیانیه هایی به حرمت این کار تصریح کرده اند. این تحریم همه شقوق شبیه سازی انسانی و در هر حالتی را در بر می گیرد.

مجمع البحوث الاسلامیه وابسته به الازهر، و محمد بن صالح العثیمین، از مفتیان بزرگ و عضو (هیئة کبار العلماء) در ریاض و رئیس گروه عقاید دانشگاه محمد بن سعود، نه تنها شبیه سازی انسانی را مطلقاً تحریم نمودند، بلکه حتی توصیه کردند که حد محارب بر کسانی که به این تکنیک دست می زنند، اجرا شود. غالب کسانی که بحث از شبیه سازی انسانی را پیش کشیده اند، از آن به عنوان خطری جدی و گاه با تعبیری چون: (جنایت عصر)، (بدعت عصر) و (بمب عصر) یاد کرده اند.

۵. دانش نامه شرق، ویژه سلول های بنیادین، ضمیمه روزنامه شرق، اول بهمن ماه ۱۳۸۴.

- این ویژه نامه با عنوان (مادر همه سلول ها)، با ارائه مقالاتی به مباحث مربوط به (سلول های بنیادی) پرداخته است. این مقالات، به جز دو مقاله، ترجمه اند و عناوین و مضمون کلی آن عبارت اند از:
- (سلول بنیادی، مادر همه سلول ها). در این مقاله چگونگی تکوین و نقش سلول های مادر یا بنیادی جنین همراه با تصاویری تشریح شده است. گفتنی است که سلول بنیادی جنین انسانی با استفاده از فناوری شبیه سازی در اواخر ۱۹۹۰ میلادی تولید و تکثیر شد.
 - (چالش سلول بنیادی). در این مقاله به کاربرد و استفاده پزشکی جدید از فناوری سلول های بنیادی در درمان برخی بیماری ها اشاره شده است.
 - (سلول بنیادی و پزشکی مولکولی؛ فرصت ها، چالش ها و چشم انداز). این مقاله را دکتر محمدرضا نوری دلویی، استاد گروه ژنتیک دانشگاه علوم پزشکی تهران، نگاشته است. وی ویژگی های تهیه سلول های بنیادی را با استفاده از فناوری شبیه سازی تشریح کرده و به فرصت ها و امکانات جدیدی که این فناوری در حوزه دانش پزشکی فراهم آورده و به آینده مثبتی که برخی ترسیم می کنند، اشاره کرده است.
 - (کشورهای مسلمان و سلول های بنیادی). مقاله، گزارشی است از واکنش عالمان دینی و برخی محافل، مؤسسات و مراکز در کشورهای اسلامی درباره چند و چون مشکلات اخلاقی و حقوقی شبیه سازی.
 - (پژوهشگر برتر سال ۲۰۰۵). این مقاله به فعالیت های پژوهشگر گره ای تبار اشاره دارد که در سال ۲۰۰۵ میلادی جایزه ای را در خصوص شبیه سازی و سلول های بنیادی دریافت کرد، ولی بعد آشکار شد که تمامی تحقیقات وی تقلبی و نتایج اعلام شده، دروغین است.
 - (ترمیم اعضا به کمک سلول های بنیادی). مقاله یاد شده یکی از مهم ترین فواید شبیه سازی یعنی ترمیم، بازسازی و پیوند اعضا را به تفصیل بررسی کرده است.
 - (رویان تا رویان). این مقاله، گزارشی است از پژوهشکده رویان (جنین) در تهران که در زمینه سلول های بنیادی و شبیه سازی فعالیت می کند.
 - (کلون سازی چیست؟) مقاله ای است در تشریح و توضیح پدیده شبیه سازی و دستاوردهای متصور آن در زمینه دانش پزشکی.
 - (سالشمار کلون سازی). شرح تاریخچه شبیه سازی از سال ۱۹۳۸ میلادی تاکنون.
 - (سلام دالی، خداحافظ مرگ). چنانچه شبیه سازی انسانی تحقق پذیرد، ممکن است یکی از آرزوهای دیرین انسانی که (میل به جاودانگی) است، جامه عمل پوشد. در این مقاله از امکان پذیری این آرزو بحث شده است.

- (التیام قلب های شکسته). در این مقاله به برخی پیشرفت های مثبت در درمان پاره ای از بیماری ها با بهره مندی از سلول های بنیادی که از طریق شبیه سازی به دست آمده، اشاره شده است.
- (کلون هراسی). مقاله، تحلیل فیلم های تخیلی - سینمایی است که در مورد انسان های شبیه سازی شده تولید شده است.
۶. کلونیک از نظر اخلاقی، منصور اشرفی، مجله: مکتب اسلام، شماره ۴۳۷، مرداد ۱۳۷۶.
۷. شبیه سازی، بیم ها و امیدها، مجله: رشد آموزش معارف اسلامی، شماره ۴۹، ۱۳۸۱.
۸. بدل سازی انسان، حمیدرضا شریعتمداری، مجله: حوزه و دانشگاه، سال سوم، شماره ۱۰، بهار ۱۳۷۶.
۹. ممانعت از تولید انسان آزمایشگاهی، مجله: قبسات، سال سوم، شماره ۷، بهار ۱۳۷۷.
۱۰. احتجاج علیه تکثیر مصنوعی انسان؛ سه پاسخ، عنوان مقاله ای است در کتاب: (جهانی شدن و آینده دمکراسی: منظومه پساملی، یورگن هابرماس، ترجمه کمال پولادی، تهران، نشر مرکز، ۱۳۸۰.
۱۱. نگاهی به پدیده شبیه سازی انسان، بابک پور قهرمانی، مجله: رواق اندیشه، سال چهارم، شماره ۳۷، دی ماه ۱۳۸۳.
۱۲. شبیه سازی و موضعگیری دین و جامعه، خبرنگار حقوق فناوری، آبان ماه ۱۳۸۲.
۱۳. شبیه سازی و گسست نظام اخلاقی، جیمز کیو ویلسون و لئون ارکاس، مجله: سیاحت غرب، مرکز پژوهش های صدا و سیما، شماره ۸.
۱۴. شبیه سازی انسان، پیامدها و عکس العمل ها، جواد خرمی، مجله: مبلغان، شماره ۵۱، بهمن و اسفند ۱۳۸۲.
۱۵. شبیه سازی و آثار حقوقی آن، محسن فرشاد یکتا، مجله: کانون و کلا.
۱۶. شبیه سازی؛ به کجا می رویم؟، یوسف قرضاوی، ترجمه نورالدین سعیدیان، مجله: دین پژوهان، دوره ۳، شماره ۳، آذر ۱۳۸۲. این مقاله در مجله مرکز بزرگ اسلامی در غرب کشور نیز منتشر شده است. مجله تبیان، شماره ۱۱ و ۱۲.
۱۷. بررسی فقهی و حقوقی همانندسازی، مندرج در کتاب: خلاصه مقالات اولین کنگره پزشکی قانونی کشورهای اسلامی، تهران، قوه قضائیه، ۱۳۸۴.
۱۸. پاسخ به شبهات، ناصر فقیه، مجله: یاس، شماره های ۵ - ۶.

۱۹. دیدگاه های اسلامی راجع به شبیه سازی، عبدالعزیز ساشادنیایا، ترجمه محمد موسی زاده، مجله: فراسو، شماره ۱۳، خرداد ۱۳۸۳. این مقاله در مجله: آبادی، شماره ۲۶، سال ۱۳۸۱ نیز درج شده است.
۲۰. گزارشی پیرامون شبیه سازی انسان (cloning)، تهیه و تنظیم عبدالرسول هاجری، قم، دفتر مطالعات زنان، مدیریت پژوهش، اسفند ماه ۱۳۸۱.
۲۱. شبیه سازی، ابوالقاسم علیان نژادی، مجله: پژوهش و حوزه، شماره ۶، ۱۳۸۰.
۲۲. کژفهمی های شبیه سازی انسانی، علی محمدی، مجله: ذهن (ویژه نامه علم و دین)، سال ششم، شماره اول و دوم، بهار و تابستان ۱۳۸۴.
۲۳. استنساخ، بیروت، رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۷۶/۲/۲۳.
- جزوه ای است که به زبان فارسی مسئله شبیه سازی را شناسانده و دیدگاه های مختلف درباره آن را گزارش کرده است.
۲۴. شبیه سازی از دیدگاه فقه اسلامی، موسی دنییر، مجله: دانش پژوهان، دانشگاه مفید، شماره چهارم، پاییز و زمستان ۱۳۸۲.
- گزارشی است از نشست علمی در دانشگاه مفید قم که ابعاد مختلف فقهی و حقوقی مسئله شبیه سازی به وسیله استادان فقه و حقوق بحث و بررسی شده است.
۲۵. چالش علم و دین در مسئله شبیه سازی انسانی، سید حسن اسلامی، تهران، همایش (گفت و گوی علم و دین، مفهوم حیات، انسان و مباحث کاربردی)، اردیبهشت ۱۳۸۴، مرکز تحقیقات علوم پزشکی.
۲۶. شبیه سازی انسانی از دیدگاه حقوق بشر؛ مسئله هویت و تفاوت، سید حسن اسلامی، قم، دانشگاه مفید، سومین همایش بین المللی حقوق بشر با عنوان (هویت ها، تفاوت ها و حقوق بشر)، اردیبهشت ۱۳۸۴.
۲۷. شبیه سازی یا خط تولید بشر؟، ریفکین جرمی، مجله: سیاحت غرب، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، شماره ۱۶، آبان ماه ۱۳۸۳.
۲۸. استنساخ یا شبیه سازی، محمدرضا آصفی، اطلاعات، سوم آبان ۱۳۷۶ / ۱۱.
۲۹. آیا شبیه سازی انسان با مبانی اسلامی سازگار است؟، قدس، دهم اسفند ماه ۱۳۸۱ / ۳.
۳۰. مرکز اطلاعات شبیه سازی انسان، محمدجواد ادبی، همشهری، بیست وهفتم دی ماه ۱۳۸۱ / ۷.
۳۱. شبیه سازی انسان از نگاه حقوق بین الملل، جام جم، پنجم خرداد ماه ۱۳۸۱ / ۸.

۳۲. بحث بر سر شبیه سازی انسان در محافل علمی جهان بالا گرفت، توسعه، بیست و چهارم مرداد ماه ۱۳۸۰.
۳۳. بشر فراهم کننده مقتضیات است؛ گفت وگو با موسوی بجنوردی، همشهری، بیست و نهم دی ماه ۱۳۸۱.
۳۴. ستیز شبیه سازی با سامان زندگی دموکراتیک، ایران، چهاردهم اسفند ماه ۱۳۸۱.
۳۵. تولد اولین انسان شبیه سازی شده: انقلابی علمی یا عملی ضد دینی، مردم سالاری، نوزدهم دی ۱۳۸۱ / ۴.
۳۶. چند نکته درباره شبیه سازی انسان، بهار، دهم دی ۱۳۸۱ / ۹.
۳۷. شبیه سازی انسان، حیات نو، بیست و یکم فروردین ۱۳۸۰.
۳۸. شبیه سازی روحی، حیات نو، یازدهم دی ۱۳۸۱.
۳۹. دولت ها و شبیه سازی انسان، فرانسیس فوکویاما، آفتاب یزد، هجدهم دی ۱۳۸۱ / ۷.
۴۰. از گوسفند دالی تا کودک شبیه سازی شده: انسان با کلونینگ به تکامل می رسد، حسین قره، ایران، بیست و هشتم اردیبهشت ۱۳۸۲ / ۷.
۴۱. شبیه سازی یا نابودی انسان؟، عباس کاکاوند، رسالت، هفدهم دی ۱۳۸۱ / ۲.
۴۲. شبیه سازی انسان و طرح یک ایده، علیرضا موفق، مردم سالاری، پانزدهم بهمن ۱۳۸۱ / ۱، ویژه نامه.
۴۳. گفت وگو با دکتر ابوالقاسم گرجی پیرامون کلون (شبیه سازی انسان، همشهری، سی ام بهمن ۱۳۸۱.
۴۴. شبیه سازی انسان از دیدگاه مذهب و حقوق، عبایی خراسانی، اطلاعات، سیزده بهمن ۱۳۸۲.
۴۵. تولد دوباره: دالی و عصر کنترل بیولوژیک، همشهری، ویژه نوروز ۱۳۸۲.
۴۶. شبیه سازی؛ نجات یا نابودی، ترجمه آزاده دارابی مقدم، ایران، بیست و نهم اردیبهشت ۱۳۸۳.
۴۷. نگاهی به احتجاج هابرماس علیه تکثیر مصنوعی انسان؛ فرآیند شبیه سازی و هنجارهای نظام دموکراتیک، کمال پولادی، ایران، نوزده اسفند ۱۳۸۳.
۴۸. شبیه سازی دخالت در کار خداوند نیست (گزارش)، اعتماد، دهم دی ۱۳۸۱.
۴۹. اعتراض جهانی به شبیه سازی (گزارش)، کیهان، هشتم دی ۱۳۸۱.
۵۰. تولد نخستین انسان شبیه سازی شده (گزارش)، انتخاب، هشتم دی ۱۳۸۱.

۵۱. این حوا، آدم را به کجا می برد؟، کوروش شجاعی، خراسان، یازده دی ۱۳۸۱.

۵۲. وحشت انسان در برابر شبیه خود، فرشته بخشی زاده، صدای عدالت، سی ام دی ۱۳۸۱.

۵۳. تازه های جهان دانش (گزارش)، جام جم، بیست و دوم دی ۱۳۸۱.

۵۴. آینده انسان در عصر پسا - انسان، آفتاب یزد، شانزدهم بهمن ۱۳۸۱.

* * *

جدول تفکیکی دیدگاه ادیان ابراهیمی در باب شبیه سازی

در این جدول دیدگاه های ادیان ابراهیمی (مسیحیت، یهود و اسلام) درباره شبیه سازی انسان در هر دو مورد (زایشی) و (درمانی) با ذکر ادله ذکر شده است:

دیدگاه های مراجع و صاحب نظران ادیان درباره همانند سازی انسان *

دین

همانند سازی زایشی دلایل

همانند سازی درمانی دلایل

مسیحیان کاتولیک ها ممنوع مداخله بشر در خلقت انسان به جای فعل خلاق واحد خداوند؛ نقض کرامت انسانی و قداست حیات؛ تبدیل شدن زاد و ولد طبیعی به تولید کالای مصنوعی ؛ به مخاطره افتادن هویت شخصی کلون ها و سلول دهنده ها ؛ احتمال سوء استفاده از کلون ها ممنوع حرمت نفس انسانی و منع از بین بردن جنین حتی در مراحل اولیه

پروتستان ها ممنوع مغایرت با آموزه های انجیل درباره خانواده و رابطه پدر و مادری و فرزنددی ؛ ایفای نقش خدا توسط بشر جایز از بین بردن جنین پیش از لانه گزینی در رحم (تا ۱۴ روز) اشکال ندارد

در موارد استثنا جایز بنا به ضرورت هایی مثل باروری زوجین نابارور

یهودیان اکثریت ممنوع به هم خوردن نقش ها و روابط اعضای خانواده؛ حذف شدن نقش پدر در خانواده جایز منع همانند سازی انسانی ممکن است بشر را از پیشرفت های مهم در دانش پزشکی محروم سازد

بعضی جایز غلبه فواید احتمالی این فناوری بر زیان های احتمالی آن ؛ مشروط بر این که افراد متعهد شوند کرامت انسانی را نقض نکنند و مراقب خطاهای احتمالی باشند

بعضی جایز در موارد استثنا قابل قبول تر بودن کلون کردن یکی از اعضای خانواده برای زوج های نازا؛ نسبت به تلقیح مصنوعی با اسپرم یا تخمک یا جنین اهدایی بیگانه

مسلمانان اهل سنت اکثریت ممنوع بروز مشکلات غیر قابل کنترل اجتماعی و اخلاقی ؛ تهدید نفس (وجود انسان) و به دنبال آن عقل و نسل و دین ؛ آسیب به شخصیت و کرامت انسان ؛ خانواده و جامعه جایز عدم حرمت زنا بین بردن جنین پیش از استقرار در رحم ؛ فواید مهم و غایات ارزشمند پژوهشی و درمانی

بعضی در موارد استثنا جایز برای زوجین نابارور؛ مشروط بر حصول اطمینان نسبت به عدم زیان جسمی و روانی برای کلون ها و عدم زیان برای جامعه

شیعه اکثریت ذاتا جایز؛ اما به لحاظ تبعات منفی حرام به لحاظ تبعاتی مثل : از بین رفتن تمایز بین افراد ؛ فقدان هویت خانوادگی و ناملوم بودن نسب کلون ها و نتیجتا اختلال نظام و هرج و مرج

بعضی جایز عدم دلیل بر حرمت نفس عمل (تبعات منفی موجب حرمت نیست)

*. به نقل از : اخلاق زیستی (بیواتیک) از منظر حقوقی؛ فلسفی و علمی : مجموعه مقالات تهران ؛ سمت
۱۳۸۳ ؛

پاره دوم: منابع و مأخذ عربی

- کتاب های عربی

۱. الاستنساخ جریمة العصر، محمد نبیل النشواتی، دمشق، دارالقلم، ۱۴۲۶ق/ ۲۰۰۵م، ۸۸ صفحه رقی.

در این پژوهش مختصر، مؤلف پس از مقدمه ای در تشریح عدم تنافی پیشرفت های علمی با آموزه های بنیادین اسلامی، تحقق شبیه سازی حیوانی (دالی) و احتمال تحقق شبیه سازی انسانی را کشف سری از اسرار الهی شمرده و به برخی آیات قرآن کریم نیز استناد کرده است. سپس درنگی نموده در چگونگی رشد جنین، نحوه انتقال ژن، روش های باروری (تولید نسل) جدید و نقش مهندسی ژنتیک در این گونه مسائل.

در (شبیه سازی جنایت عصر) عنوانی است که در ذیل آن مسئله شبیه سازی و چگونگی آن از دیدگاه علمی و فنی تشریح شده و عمدتاً ابعاد منفی آن در زمینه های مختلف حقوقی، اخلاقی، اجتماعی، عاطفی، روانی و سوءاستفاده های محتمل از این پدیده بررسی شده است.

در پایان، نویسنده تحت عنوان (الخلق کل الخلق لله وحده) کوشش ها و دستاوردهای علمی غرب را که برخی بر آن اند با تمسک به آن، افکار مادیگرایانه و الحادی خود را علمی و منطقی جلوه دهند و خدای سبحان را انکار و عالم خلقت را مادی محض معرفی نمایند، تخطئه کرده و تمام پیشرفت های علمی بشر و از جمله شبیه سازی را دلیل استوار و برهان قاطعی بر صدق آیات قرآن کریم دانسته و نتیجه گرفته است که کید شیاطین و ملحدان به خود آنها باز می گردد.

۲. الاستنساخ بین العلم والفلسفه والدین، حسام الدین شحاده، قدم له: محمد نفیسه، دمشق، مرکز العلم والسلام للدراسات والنشر، الطبعة الاولى، ۱۴۱۸ق/ ۱۹۹۸م، ۱۷۴ صفحه وزیری.

این کتاب در یازده فصل سامان یافته است. فصل اول تا ششم اختصاص دارد به تشریح و توضیح علمی مهندسی ژنتیک و شبیه سازی و آخرین دستاوردهای علمی دانشمندان و یا به عبارت دیگر صورت مسئله و محل نزاع تحریر شده است.

فصل هفتم با عنوان (نزاع بین قدیم و جدید)، کندوکاوی است در موضوعات و مسائل گوناگون که به علت انس و عادت مردم، از مسلمات یقینی تلقی می شده و پس از طرح نظریات و فرضیات جدید، با واکنش تند مردم و برخی از فرهیختگان و دانشمندان مواجه شده تا به تدریج قوت براهین آرای جدید، نظریات قدیم را کنار زده و به عنوان آرای علمی و مقبول در جامعه علمی خود را به کرسی نشانده است.

فصل هشتم مناقشه میان دیدگاه فلسفی و اخلاقی را درباره شبیه سازی بررسی کرده و ابعاد و لوازم مختلف فلسفی و اخلاقی آن را نمایانده است. نهمین فصل این اثر به آراء و نظریات عالمان دین در خصوص مسئله شبیه سازی اختصاص یافته و دیدگاه های آنان را پیش و پس از تجربه شبیه سازی حیوانی (دالی) تشریح نموده؛ از جمله به موضعگیری های دکتر نصر فرید واصل مفتی مصر، مرحوم آیت الله شیخ محمد مهدی شمس الدین رئیس مجلس اعلای شیعیان لبنان، آیت الله سید محمد حسین فضل الله عالم برجسته لبنانی، دکتر محمد سعید رمضان البوطی از عالمان بزرگ سوریه، دکتر محمود عکام از دانشوران اسلامی سوریه، اشاره و آرای آنان را به تفصیل نقل نموده است.

در فصل بعدی نظرگاه عالمان مسیحی درباره شبیه سازی آمده و در فرجام، در فصل یازدهم، مؤلف دیدگاه خود را در این موضوع تشریح کرده است. وی بر این باور است که جامعه علمی مسلمانان، به علت ضعف و عقب ماندگی از تحولات جهانی هنگامی که مسئله یا معضلی در جامعه مطرح می شود، به جای دقت و تأمل و شناخت دقیق و صحیح مسئله، صرفاً به دنباله روی جاهلانه بسنده می کنند که نتیجه آن شتاب در موضعگیری و حکم به حلیت و حرمت موضوعاتی است که آن را نشناخته اند. سپس آفت به رسمیت

نشاختن تحولات علمی در سطح جهان را مطرح نموده و بر این باور است که برخی عالمان اسلامی بر آن اند با تمسک به یک سلسله اموری که بدیهی می پندارند و در واقع پنداری بیش نیست، کاروان علم و پیشرفت علمی را متوقف سازند.

در خاتمه کتاب، گزارش یکی از کمیته های فرعی مجلس سنای امریکا در باب شبیه سازی نقل شده است.

۴. الاستنساخ بین الاسلام والمسیحیة مقالات وأبحاث و مقابلات لکبار رجال الدین والمفکرین والباحثین من مختلف الأديان والمذاهب، اعداد: مرکز الدراسات والأبحاث الإسلامية - المسيحية، بيروت، دارالفکر اللبناي، ۱۹۹۹، الطبعة الاولى، ۳۶۰ صفحه وزیری.

این کتاب مجموعه مقالات، گفت وگوها و دیدگاه ها و پژوهش های برخی اندیشمندان مسلمان و مسیحی درباره شبیه سازی انسانی است که مرکز مطالعات اسلامی - مسیحی در لبنان به منظور تبیین و تشریح و تقریب دیدگاه های عالمان دینی و دانشوران مسلمان و مسیحی در موضوع شبیه سازی انسانی فراهم آورده است. این اثر شامل ۲۴ مقاله، هفت گفت وگو و سیزده دیدگاه و سیزده پژوهش درباره ابعاد مختلف فقهی، حقوقی، کلامی، اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و... شبیه سازی انسانی است. عناوین مقالات این مجموعه عبارت اند از:

- (شبیه سازی و پیشرفت دانش بشری)؛
- (دیدگاه کلیسای کاتولیک در باب شبیه سازی انسانی)؛
- (دیدگاه کلیسای انجیلی درباره شبیه سازی انسانی)؛
- (ماهیت شبیه سازی)؛
- (تشریح دیدگاه های کلیسای کاتولیک درباره شبیه سازی انسانی)؛
- (شبیه سازی بین دیدگاه های موافق و مخالف)؛
- (شبیه سازی پیشرفت علم و قوانین طبیعت)؛
- (رهنمودهای کلیسای کاتولیک در باب مباحث و موضوعات پزشکی شبیه سازی)؛
- (اندیشه شیطانی شبیه سازی انسانی)؛
- (شبیه سازی انسانی تولیدمثل میکانیکی انسان)؛
- (شبیه سازی از منظر علم و دین)؛
- (شبیه سازی انسان در صورت امکان آیا دیر می پاید؟)؛

- (شبیه سازی انسانی قطعاً و یقیناً نامشروع است)؛
- (تشریح دیدگاه دین در باب شبیه سازی انسانی)؛
- (نظری به شبیه سازی انسانی و کوششی برای فهم آن)؛
- (مشکلات و دشواری های شبیه سازی انسانی دینی است یا انسانی؟)؛
- آیا شبیه سازی انسانی ممکن است؟)؛
- (شبیه سازی انسانی، پرسش ها و تجربه ها)؛
- (تشریح برخی مواضع فکری و کاتولیکی درباره شبیه سازی انسانی)؛
- (شبیه سازی انسانی از منظر علمی و اخلاقی)؛
- (شبیه سازی انسانی، تجاوز به فطرت انسانی)؛
- (مهندسی ژنتیک و شبیه سازی انسان چالش با فطرت الهی انسان)؛
- (شبیه سازی حیوانی بین علم و حکمت).

گفت و گوهایی نیز با هفت تن از عالمان دین شیعی، سنی و مسیحی در این زمینه انجام گرفته و متن پرسش ها و پاسخ ها آمده است.

سرانجام آخرین فصل کتاب، مشتمل است بر دیدگاه ها و پژوهش هایی درباره دیدگاه عالمان اخلاق، نظرگاه دانشمندان حقوق تا فتاوی فقهی فقها و رأی و نظر سازمان ها و مجامع جهانی. عناوین این مباحث بدین شرح می باشد:

- کشف اسرار طبیعت، سرّ عظمت پروردگار؛
- آغاز شبیه سازی حیوانی و انجام شبیه سازی انسانی؛
- نظرگاه دین در باب شبیه سازی انسانی؛
- اتفاق نظر اسلام و مسیحیت در مخالفت با شبیه سازی انسانی؛
- شبیه سازی انسانی، اندیشه و عملی شیطانی؛
- درنگی بر برخی فتاوی عالمان دین در باب شبیه سازی، فتاوی جاهلانه؛
- شبیه سازی انسانی، اهانت به کرامت انسان؛
- دیدگاه سازمان بهداشت جهانی در محکومیت شبیه سازی انسانی؛

- قطعنامه مجمع فقه اسلامی درباره شبیه سازی انسانی؛

- فتاوی سید محمد سعید حکیم و مرحوم میرزا علی غروی؛

- شبیه سازی انسانی حرام یا حلال؛

- گزارش برخی سازمان های جهانی در تشریح ابعاد مختلف شبیه سازی انسانی.

۴. عملیات أطفال الأنابیب والاستنساخ البشری فی منظور الشریعة الإسلامیة، منذر طیب البرزنجی، شاکر غنی العادلی، بیروت، مؤسسه الرسالة، الطبعة الاولى، ۱۴۲۲هـ / ۲۰۰۱م، ۲۱۳ صفحه وزیری.

این پژوهش در شش فصل فراهم آمده است و فقط فصل چهارم و بخشی از ضمایم آن به شبیه سازی اختصاص یافته است. مؤلف در سایر فصول کتاب به مسائل و موضوعات مربوط به ناباروری، باروری و شیوه های نوین آن و سقط جنین پرداخته و آرا و اقوال مختلف علمی، فقهی و حقوقی را در این موضوعات تحلیل و بررسی کرده است.

اما در فصل چهارم که به مسئله شبیه سازی مربوط می شود، ابتدا چگونگی شبیه سازی ژنتیک تشریح و به دنبال آن شبیه سازی بیولوژیک انسانی تبیین گردیده و به مراحل مختلف چگونگی شبیه سازی انسانی از طریق سلول ها اشاره شده و سپس با برشمردن ابعاد مثبت شبیه سازی انسانی، فواید و منافع اقتصادی شبیه سازی آمده است. مؤلف در بحث بعد، ابعاد منفی شبیه سازی را نیز از نظر گذرانده و در فرجام بحث دیدگاه شرعی و فقهی در مسئله شبیه سازی را کاویده است.

سومین بخش ملحقات کتاب، شامل پرسش ها و پاسخ های فقهی در باب شبیه سازی است.

۵. الأحكام الشرعیة والقانونیة للتدخل فی عوامل الوراثة والتکثیر، السید محمود عبدالرحیم مهران، دبی [الامارات العربیة المتحدة]، ندوة الثقافة والعلوم، ۲۰۰۵ میلادی، ۸۲۲ صفحه وزیری.

این اثر جدیدترین کتابی است که شبیه سازی و مهندسی ژنتیک را از دیدگاه فقه و حقوق اسلامی بررسی و تحلیل کرده است. مؤلف در مقدمه ای درازدامن، در سه فصل به ترتیب: ۱. (مفهوم پیشرفت های علمی در موضوع مورد نظر و تعیین چهارچوب پژوهش). ۲. (نحوه ارتباط دخالت (دستکاری) در عوامل ارثی (ژنتیکی) و تولیدمثل با دو عنصر دین و قانون). ۳. (چگونگی سازگار نمودن دخالت (دستکاری) در عوامل ارثی (ژنتیکی) و تولیدمثل با شریعت و قانون) را شرح می دهد و ضمن توضیح علمی و دقیق مفاهیم و مسائل مطرح در این موضوعات و چگونگی ارتباط، تلاقی و یا تعارض این پدیده های نو با اصول و مبانی شریعت، زمینه ورود به مباحث اصلی کتاب را فراهم می آورد که در دو بخش کلی: الف. مباحث مربوط به دخالت (دستکاری) در عوامل وراثت (مهندسی ژنتیک). ب. مباحث مربوط به باروری و روش های جدید آن مطرح شده است.

فصل سوم از بخش اول مباحث کتاب، به (شبیه سازی) اختصاص یافته است که پس از تشریح ماهیت و فروض و شقوق آن، معانی مختلف واژه (استنساخ) را بررسی و تحلیل کرده است و شبهات مختلفی را که در اصل انجام و تحقق این مسئله مطرح شده مانند: شبهه خلق، شبهه مماثلت یا تشابه، شبهه یکی شدن پدر و مادر (فردیة الوالدیة)، مورد بحث و بررسی قرار داده است و در پایان این مبحث، صور و یا گونه هایی از شبیه سازی را که حقیقتاً و از نظر علمی شبیه سازی محسوب نمی شوند، معرفی نموده است؛ مانند مباحث مربوط به دوقلوها، شبیه سازی جزئی و موردی.

در مبحث بعد، مؤلف به احکام شبیه سازی پرداخته و در آن احکام و ضوابط شرعی صور و انواع مختلف و محتمل این پدیده را بیان کرده است.

در فرجام این بحث، آثار شرعی و حقوقی مترتب بر شبیه سازی انسانی بررسی شده و رابطه نسبی و سببی و هرگونه رابطه یا علقه ای که ممکن است بین شخص شبیه سازی شده و اصل وی (که می تواند مذکر یا مؤنث باشد) برقرار گردد، تحلیل و بررسی فقهی و حقوقی شده است.

۶. الاستنساخ البشري هل هو ضد المشيئة الإلهية؟، عبدالمعز خطاب، القاهرة، الدار الذهبية للطبع والنشر والتوزيع، ۱۹۹۷، ۱۰۴ صفحه وزیري.

اثری است که در هشت باب فراهم آمده است. در باب های اول تا سوم، ابعاد مختلف علمی و فنی موضوع شبیه سازی تشریح شده. مؤلف در فصل چهارم با عنوان (آیا شبیه سازی دخالت در مشیت الهی است)، نقاط مثبت و منفی شبیه سازی را از دیدگاه دینی برشمرده و آن را از جمله سنن و قوانین الهی دانسته که بشر اخیراً به کشف آن نایل آمده است.

در فصل پنجم و ششم، پیشرفت های علمی بشر را ستوده و آن را کشف سنت های الهی در طبیعت دانسته و حدود و ثغور اندیشه علمی را در قرآن تشریح نموده است. نویسنده در باب هفتم خلاصه آرا و نظریات دانشمندان علوم دینی و علوم طبیعی را در موضوع شبیه سازی نقل نموده و در فصل فرجامین می پرسد که آیا شبیه سازی مانع مرگ انسان می گردد؟ و در این خصوص دیدگاه دانشوران را نقل و بررسی می نماید.

۷. الاستنساخ فی میزان الإسلام، ریاض أحمد عودة الله، عمان [الأردن]، دار أسامة للنشر والتوزيع، ۲۰۰۳، ۲۲۴ صفحه وزیري.

در این کتاب پس از مدخلی مفصل، موضوع شبیه سازی و ابعاد و صور مختلف آن و همچنین آرای متفاوت و متنوع درباره آن در سه فصل مورد بحث و بررسی قرار گرفته است. مؤلف در مدخل به دیدگاه اسلام در خصوص پیشرفت و تطور علم اشاره نموده و سپس انواع و شقوق مختلف باروری (تولیدمثل) و از جمله روش های جدید و معاصر را تشریح کرده و درنگی نموده است بر ابعاد و چگونگی تحقق علمی شبیه سازی.

در فصل اول که به شبیه سازی اختصاص یافته، معانی و مفاهیم مختلف شبیه سازی و فرق آن با دیگر شیوه های تولید مثل به تفصیل تبیین گشته و شبیه های مختلف حیوانی را که تاکنون فراهم آمده، معرفی و تشریح نموده است. در فصل دوم به دشواری ها و معضلات موضوع شبیه سازی پرداخته و ابعاد مختلف مثبت و منفی آن را برشمرده است؛ از جمله: (مشکلات اخلاقی، اجتماعی، جرائم، خانواده، کرامت انسانی، درمان بیماری ها).

فرجامین فصل کتاب، از منظر فقه و حقوق به این مباحث پرداخته است: شبیه سازی و دخالت در مشیت الهی، احکام شبیه سازی، آرای عالمان دین، شبیه سازی حیوانی و انسانی، ادله موافقان و مخالفان، بیان رأی سوم در مسئله، آثار سوء شبیه سازی به طور مطلق، بیان رأی مختار مؤلف در حلیت برخی انواع شبیه سازی و حرمت بعضی دیگر.

۸. الاستنساخ البشري بين الحقيقة والوهم؛ دراسة و تحليل لعلم الاستنساخ الحديث (و بیان قدرة الله و علمه)، إعداد: ماهر أحمد الصوفي، حمص (سوريه)، مكتب الشعاع للطباعة والنشر، الطبعة الأولى، ۱۴۱۷ق/ ۱۹۹۷م، ۶۶ صفحه وزیری.

این اثر پژوهشی است مختصر که پس از تعریف و تشریح مفهوم علمی مهندسی ژنتیک و شبیه سازی حیوانی و انسانی، فرق بین خلق و کشف (اکتشاف) علمی در پدیده های طبیعت را بیان کرده و به این سؤال، پاسخ داده است که آیا اکتشافات علمی با اراده و مشیت خداوند تعارض دارد؟ و به دنبال آن درباره این که شبیه سازی خلق کردن است یا کشف نمودن، آرای مختلف را نقل و بررسی نموده است. مؤلف سپس دیدگاه برخی مراکز و مؤسسات اجتماعی، علمی و دینی را در این باب برشمرده و دیدگاه قرآن کریم را در این باب ارائه نموده و در پایان نقاط مثبت و منفی شبیه سازی را یادآور شده و پیامدهای خطرآفرین سوءاستفاده از آن را آشکار ساخته است.

۹. الاستنساخ بين التّقيّة والتّشريع، السيد على الموسوي السبزواری، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، الطبعة الأولى، ۱۴۲۳ق/ ۲۰۰۳م، ۲۲۴ صفحه وزیری.

این اثر پس از مدخلی، در سه فصل موضوع شبیه سازی را مورد بحث و بررسی قرار داده است. مؤلف در مدخل درنگی نموده است بر هندسه ژنی انسان و چگونگی تکوین و تشکیل جنین انسانی و نحوه انتقال پاره ای ویژگی های ارثی و ژنی انسان.

در فصل اول این پژوهش که به تشریح و تبیین موضوع شبیه سازی اختصاص یافته است، مؤلف در ابتدا مفهوم لغوی و علمی شبیه سازی را تحلیل و تفاوت شبیه سازی (استنساخ) با تولید نسل (استنسال) را با توجه و استناد به قرآن کریم، بررسی کرده و سپس تاریخ، انواع، صور، آثار و امتیازات و ابعاد مثبت شبیه سازی را مورد بررسی قرار داده است و شبیه سازی را مثالی برای تقریب ذهن به مسئله معاد جسمانی و دلیلی بر اثبات معاد برشمرده است. به دنبال آن به ابعاد منفی شبیه سازی اشاره کرده و معضلات منفی این پدیده را

مانند: مشکلات کلامی، اخلاقی، اجتماعی، انسانی، ژنتیکی، علمی، حقوقی و فقهی به تفصیل مورد بحث قرار داده است.

فصل دوم این اثر به پاسخ‌گویی به معضلات و یا مشکلات منفی شبیه‌سازی اختصاص یافته و ضمن تحلیل و بررسی هریک از ابعاد منفی ذکرشده، مناقشات و پاسخ‌هایی حلی و نقضی در مقابل هریک ارائه نموده است.

در سومین فصل این کتاب، احکام فقهی - حقوقی مترتب بر شبیه‌سازی، به تفصیل مورد بحث و مذاقه قرار گرفته است؛ از جمله موضوعات: احکام اولیه شبیه‌سازی، شبیه‌سازی زنا و نکاح، صحت یا عدم صحت اطلاق کلمه (ولد) بر طفل شبیه‌سازی شده، مسئله انتساب، مسئله امومت و زوجیت، و توارث. مؤلف آن‌گاه حالات و صور مختلف و محتمل شبیه‌سازی انسانی را در یازده مورد برشمرده و احکام هریک را تشریح نموده است و در ادامه همین بحث به انواع و صور جنایت و تعدی به انسان شبیه‌سازی شده، اشاره کرده و احکام هریک را یادآور شده است.

خاتمه بحث، نقل و تحلیل اقوال فقهی ابراز شده در این مسئله است. رأی به حرمت، رأی به حلیت و رأی به تفصیل، سه دیدگاه در این زمینه است. نویسنده عمده‌تأدله تحریم را تمام ندانسته و در آنها مناقشه نموده است. در پایان قطعنامه مجمع فقه اسلامی که در سال ۱۹۹۷ میلادی در این خصوص تهیه و تدوین شده نیز نقد و تحلیل شده است.

در نتیجه‌گیری نهایی، مؤلف عمده‌ترین دلیل بر منع شبیه‌سازی را اجماع و اتفاق جهانی همه صاحب‌نظران، اندیشمندان، رهبران مذهبی، سیاستمداران و غیره دانسته که علت عمده آن نگرانی‌ها و دغدغه‌های جوانب اخلاقی شبیه‌سازی با استناد به حکم فطرت است که خداوند در انسان به ودیعت نهاده است و از این رو، نویسنده حکم به منع را موافق احتیاط قلمداد نموده است.

شاید این اثر مفصل‌ترین کتاب به زبان عربی باشد که با روشی عالمانه، از منظر شیعی این موضوع را کاویده است. البته به آرای دیگر مذاهب اسلامی هم اشاره شده است.

۱۰. قضیه استنساخ انسان، سیری رضوان، طنطا (مصر)، دار البشیر للثقافة والعلوم، ۱۴۲۱هـ / ۲۰۰۰م، ۱۸۴ صفحه وزیری.

ارائه مفاهیم علمی به زبان ساده و همه‌فهم، حرکتی فرهنگی است که در دهه اخیر در پاره‌ای کشورهای عربی رواج یافته است و نویسندگان که گاه خود در رشته‌ای تخصص دارند، برآن اند تا مجموعه مفاهیم دشوار و تخصصی دانش معینی را به صورت پرسش و پاسخ با ادبیاتی روان و روشن به خوانندگان عرضه نمایند. کتاب (قضیه استنساخ انسان) نیز به همین روش فراهم آمده است و نویسنده آن که خود از پزشکان و محققان است، با طرح پنجاه پرسش، ابعاد مختلف علمی، فنی، اخلاقی، دینی، فقهی، حقوقی، اجتماعی،

فرهنگی و جز اینها را در مسئله شبیه سازی مورد بحث قرار داده است. پاسخ ها با استفاده از منابع معتبر علمی نقل و درج شده و نویسنده کتاب در پاره ای موارد از توضیحات و نکات لازم که به فهم نیکوتر مسئله مدد می رسانده است، دریغ ننموده و با ذکر مصادر پاسخ در ذیل هر مبحث، مطالب ارائه شده را مستند ساخته است. شاید یکی از محسنات این گونه کتاب ها این باشد که پرسش های مختلفی که از ابعاد و دیدگاه های متنوع طرح می گردد، چشم انداز جامع تری از مسئله ارائه و ابعاد و صور محتمل یک پدیده در سایه پیشرفت های علمی حال و آینده را به گونه مطلوبی ترسیم می کند.

۱۱. الموسوعة الفقهية للأجنة والاستنساخ البشري من الناحية الطبية والشرعية والقانونية، سعيد بن منصور موفعه، تقریظ: عبدالمجید الزندانى، اشراف: عبدالکریم زیدان، الاسکندریة، دارالایمان، دارالقمة، ۲۰۰۵م، ۸۸۰ « ۷۲۰ صفحه وزیری.

سرعت شگفت آور پیشرفت های علمی در زمینه های مختلف زندگی بشر به ویژه تحولات و نوآوری های حوزه پزشکی، موجب شده است تا عالمان ادیان ابراهیمی با دقتی همراه با بیم و امید، دستاوردهای علمی بشر را نظاره گر باشند و گاه به کندوکاو و نقدونظر دینی، فقهی، حقوقی و اخلاقی مسائل و موضوعات نوپدید همت گمارند. یکی از آثار درخور توجه که از منظر دینی، فقهی و حقوقی و تا اندازه ای اخلاقی، به مسائل و موضوعات مستحدثه و مستجده نظر افکنده است، موسوعه ای است در حدود یک هزار و ششصد صفحه، که مسائل مختلف و ابعاد متنوع مربوط به جنین، باروری و شیوه های نوین آن، به طور مفصل از منظر طبی، شرعی (فقهی) و حقوقی و آخرین نظریات دانشوران در این باب بررسی شده است.

جلد اول این اثر به مسائل و موضوعات مرتبط با خلقت انسان، جنین و چگونگی تکوین آن، حمل و ویژگی های آن، حقوق و احکام جنین، باروری با شیوه های نو، و صور و اقسام و احکام آن، اختصاص یافته است و در دومین جلد، ابتدا مسائل مربوط به سقط جنین به تفصیل بحث شده و در آخرین و هفتمین فصل کتاب، در بابی با عنوان (الاستنساخ البشري) در بیش از سیصد صفحه که به مثابه یک اثر مستقل است، ابعاد مختلف و متنوع پدیده شبیه سازی در نه فصل بحث و بررسی و تحلیل شده است.

در فصل اول این پژوهش مباحث ذیل به تفصیل آمده است:

- معنی و ماهیت و چگونگی شبیه سازی و معانی و الفاظ مرتبط با آن؛

- شبیه سازی جسمی و معانی، الفاظ و مفاهیم مربوط به آن؛

- چگونگی شبیه سازی انسانی.

مؤلف در فصل دوم تاریخ شبیه سازی و تحقیقات و دیدگاه های ارائه شده درباره این موضوع را بررسی کرده و به دنبال آن گستره و تنوع موارد و مصادیق شبیه سازی شده و علل و فواید هر یک را برشمرده و سرانجام انگیزه های مختلفی را که در شبیه ساختن مد نظر بوده است، کاویده است.

منافع و مخاطرات شبیه سازی عنوان فصل سوم این اثر است که در آن آثار مثبت و منفی واقعی و محتمل آن در صورت تحقق مورد بحث قرار گرفته است.

در چهارمین فصل با عنوان (شبیه سازی از منظر ادیان الهی و قوانین وضعی)، دیدگاه ادیان ابراهیمی و آرای حقوقدانان و مصوبات مجالس قانون گذاری، تشریح شده است.

مؤلف در فصل پنجم کتاب به آرا و نظریاتی که از سوی متخصصان و صاحب نظران در این موضوع ابراز شده، اشاره می نماید و به نظرسنجی هایی که برخی مؤسسات انجام داده اند، استناد می کند.

مؤلف در ششمین فصل با عنوان (اسلام و شبیه سازی)، مسئله مورد بحث را از نظرگاه اصول و مبانی عقیدتی اسلام سنجیده و شبیه سازی و مسئله مهم کرامت انسانی را تحلیل کرده و سپس احکام شبیه سازی، مصوبات و قطعنامه های مجامع فقهی - دینی و فتاوی برخی عالمان دین را نقل، نقد و تحلیل نموده و در ادامه حالات و صور استثنایی شبیه سازی و احکام آن، احکام در خواست طفل از طریق شبیه سازی، احکام شبیه سازی جسمی - ژنی نیز بررسی شده است.

هفتمین فصل این پژوهش به آثار، احکام و لوازم شرعی مترتب بر شبیه سازی اختصاص یافته است چگونگی رابطه انسان شبیه سازی شده با دهنده سلول اصلی (مذکر یا مؤنث) که در این خصوص حدود و شقوق مختلفی قابل تصور است هر کدام مورد بحث قرار گرفته است. همچنین است چگونگی رابطه و فرد شبیه سازی شده با صاحب رحمی که سلول مورد نظر در آن قرار داده می شود. احکام عبادات، احکام زکات، روزه، حج، ارث در مورد فرد شبیه سازی شده در ادامه مورد بحث و بررسی قرار گرفته و به دنبال آن احکام عقوبات (کیفرهای) شرعی (حدود و دیات و قصاص) در مورد فرد شبیه سازی شده، ذکر شده و در پایان این بحث مؤلف درنگی نموده است بر مسائل و احکام عمومی دادگاه ها و دادرسی در مورد فرد شبیه سازی شده؛ مانند تشابه مجرمان، چگونگی قبول شهادت و استناد به برخی بیانات و ادله علمی ای که اثر فقهی و قانونی در صدور احکام دارد؛ مانند اثر انگشت.

در هشتمین فصل این اثر، مؤلف به تأثیر شبیه سازی بر نظام های اداری و اجتماعی یا به تعبیر مؤلف (السیاسة الشرعية) پرداخته و مشکلات و دشواری هایی را که در مسائل مالی اقتصادی، امامت، وزارت، اسناد و مدارک، ممکن است ظهور و بروز نماید، مورد کندوکاو قرار داده و به دنبال آن مشکلات احتمالی در مسائلی چون: تعلیم و تربیت و نحوه عمل مؤسسات آموزشی در آموزش و پرورش انسان های شبیه سازی شده را بررسی نموده است.

فرجامین فصل این پژوهش، به احکام و مبانی فقهی - حقوقی در باب شبیه سازی گیاهی و حیوانی اختصاص یافته و ابعاد و شقوق مختلف آن را بررسی کرده است.

خاتمه این اثر، در دو بخش، ابتدا خلاصه و نتایج مباحث مطرح شده در کتاب در ذیل ۵۹ بند به اختصار مطرح شده که از بند سی و نهم تا پنجاه و نهم چکیده مطالب در باب شبیه سازی ارائه شده است. در بخش دوم خاتمه نیز پیشنهادهای مؤلف در قالب چهار بند آمده است. ضمائم کتاب مشتمل بر تصاویری است از برخی آزمایش های علمی مربوط به مباحث مطرح شده و همچنین جداول و آمار و ارقام اشاره شده در متن اثر، و به دنبال آن فهرس فنی متعدد پایان بخش کتاب گردیده است.

۱۲. فقه الاستنساخ البشري و فتاوی طبیة، السید محمد سعید الطباطبائی الحکیم، النجف الاشرف، دارالهلال، الطبعة الرابعة، ۱۴۲۵ق/ ۲۰۰۴م، ۱۲۸ صفحه رقی.

این اثر مجموعه استفتائاتی است درباره مسائل مربوط به شبیه سازی، مانند: بانک نطفه و باروری و روش های جدید آن، اطفال آزمایشگاهی، حمل و موانع آن، سقط جنین، تشریح اعضا، مرگ مغزی، پیوند و فروش اعضا، بیماری ایدز، حجامت و برخی پرسش های پراکنده طبی که یکی از مراجع کنونی نجف، آیت الله سید محمد سعید طباطبایی حکیم، به آنها پاسخ داده است.

در مورد شبیه سازی انسانی نه پرسش مفصل مطرح گردیده که شامل این محورها است: جواز یا عدم جواز شبیه سازی، نسبت شخص شبیه سازی شده، تبعیت و انتمای دینی شخص شبیه سازی شده، احکام و حقوق شرعی ای که بین شبیه و صاحب سلول اصلی جاری می گردد، مسئله ازدواج و محارم و مباحث مربوط به ملکیت حیوان شبیه سازی شده، احکام مربوط به خون و گوشت چنین حیوانی و احکام شبیه سازی اعضا.

۱۳. الاستنساخ الجینی بین العلم والدین، علی حسن طه، بیروت، دارالندی للطباعة والنشر والتوزیع، الطبعة الاولى، ۱۴۲۱ق/ ۲۰۰۰م، ۱۷۶ صفحه وزیری.

مؤلف در این اثر ابعاد و جوانب مختلف مسئله شبیه سازی را تحلیل و بررسی کرده، نخست مفهوم و ماهیت و فناوری شبیه سازی را تشریح نموده، و بررسی کرده که آیا این فناوری خلق و ایجاد است؟ آن گاه آرا و نظریات مختلف ابراز شده از سوی صاحب نظران دینی و علمی را نقل و تحلیل نموده و سپس درنگی نموده است بر سالشمار عملیات شبیه سازی و دستاوردهای هر مرحله تاکنون. دیدگاه های عالمان دین مسیحی، پزشکان و حقوقدانان در بخش بعد، به تفصیل مورد بحث و بررسی و مناقشه قرار گرفته است.

نویسنده حتمی بودن تحقق شبیه سازی انسانی را در آینده نه چندان دور مورد بررسی قرار داده و بر این باور است که به رغم قوانین و مقررات تصویب شده به وسیله دولت ها و مجامع، سازمان ها و مؤسسات بین المللی تحولات و پیشرفت های شگرف علمی امکان تحقق چنین پدیده ای را میسر خواهد ساخت. دیدگاه

های عالمان اسلامی در باب شبیه سازی در بخش بعد مورد توجه قرار گرفته و دیدگاه های فقه های شیعه و سنی در این خصوص نقل شده است.

مؤلف در پایان کتاب، در هشت مقاله کوتاه علمی ابعاد، جوانب، صور و نتایج شبیه سازی انسانی و حیوانی را مورد بررسی و تحلیل قرار داده است.

۱۴. الاستنساخ جدل العصر، الشیخ جعفر حسن عترسی، بیروت، دارالهادی، الطبعة الاولى، ۱۴۲۲ق/ ۲۰۰۲م، ۲۴۶ صفحه رقی.

اثری است در باب استنساخ و شبیه سازی که بدون فصل بندی مطالبی را عنوان نموده است. در ابتدا با عنوان (شبیه سازی و مبانی)، اصول و مبانی کلی حقوقی موافقان و مخالفان شبیه سازی نقد و تحلیل شده و سپس در بحثی مفصل حقوق انسانی جنین بررسی گردیده و از آن جا که در تحقیقات و مطالعات مربوط به شبیه سازی انسانی و تهیه برخی داروها و کاشت و پرورش برخی اعضا موجب قتل جنین می شود، آرا و دیدگاه های مختلف فلسفی و حقوقی و فقهی در این باب مورد بحث و بررسی قرار گرفته است.

مؤلف در بخش بعد با عنوان (شبیه سازی از دیدگاه متخصصان)، نظریات دانشمندان درباره شبیه سازی را نقل و تحلیل نموده و آثار قطعی شبیه سازی را بر حقوق اولیه و بدیهی انسانی برشمرده و تهافت شبیه سازی با اصول اولیه حقوقی را تشریح نموده و سپس تأثیر شبیه سازی و لوازم و نتایج مترتب بر آن را در چهارچوب حقوق انسانی بررسی و تحلیل نموده و نتیجه گرفته است که تحقق شبیه سازی انسانی موجب دگرگونی بنیادین مفاهیم و اصول حقوق بشر می گردد و نوعی قانون جنگل را بر مجموعه بشریت حاکم می گرداند. نویسندگان در ادامه، تنافی شبیه سازی را از ناحیه حقوقی با حقوق مسلمی که در دانش پزشکی کهن و نو برای بیمار قائل اند، تشریح نموده است. سپس دشواری ها و معضلاتی را که ممکن است از جهت اداری، مالی، اجتماعی و مانند آن در مورد انسان های شبیه سازی شده پدید آید، برشمرده است و در ادامه، ادله موافقان و مخالفان شبیه سازی را عمدتاً از دیدگاه کلامی - حقوقی مورد مناقشه قرار داده و نظر مخالفان را صواب دانسته و تقویت کرده است.

در بخش بعد، چگونگی سوءاستفاده گروه های مافیایی و جنایت پیشه را از شبیه سازی تشریح کرده و مخاطرات عمیق و وحشتناک آن را به تفصیل بررسی کرده است و دیدگاه شریعت اسلامی را در این باب تشریح و تبیین نموده و در پایان گزارشی ارائه نموده درباره دیدگاه ها و آثار و نتایج اولین نمونه شبیه سازی حیوانی و مقدماتی که برای شبیه سازی انسانی فراهم شده است.

مؤلف در این کتاب در پاره ای موارد آرای درخور توجهی را به ویژه در مباحث حقوقی ارائه کرده، ولی متأسفانه ساختار کلی کتاب بیشتر خطابی و اسکاتی است.

۱۵. الفقه و مسائل طبيه، الجزء الاول، آيت الله محمد آصف المحسنی، قم، بوستان كتاب، ۱۴۲۴ق/۱۳۸۲ش.

در این اثر صفحه ۴۰۴ تا ۴۱۵ به موضوع شبیه سازی اختصاص یافته است. سلول مادر، شبیه سازی طبیعی، شبیه سازی حیوانی (دالی)، انواع شبیه سازی، جنبه های مثبت و منفی شبیه سازی، مباحث این بخش را تشکیل می دهد.

۱۶. الموسوعة الطبية الفقهية؛ موسوعة جامعة للاحكام الفقهية في الصحة والمرض والممارسات الطبية، احمد محمد كنعان، بيروت، دارالنفائس، ۱۴۲۰ق/ ۲۰۰۰م.

این اثر، دایره المعارفی است طبی - فقهی که براساس حروف الفبا مدخل های آن تنظیم شده و مباحث فقهی مرتبط با طب و مسائل مربوط به آن مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند. از صفحه ۹۲۱ ذیل مدخل (الهندسة الوراثية) مسائل مربوط به مهندسی ژنتیک و شبیه سازی مورد بحث قرار گرفته است.

۱۷. عمليات نقل وزرع الأعضاء البشرية بين الشرع والقانون، سميرة عايد الديات، عمان الاردن، مكتبة دارالثقافة للنشر والتوزيع، طبع اول، ۱۹۹۹م.

در این اثر مؤلف از صفحه ۲۰۱ تا ۲۲۱، ابعاد علمی و فنی مسئله شبیه سازی را توضیح داده و دشواری های محتمل چنین تجربه ای را برشمرده و سپس دیدگاه عالمان دین و حقوقدان ها را در مورد اصل حکم و پیامدهای آن نقل نموده است.

۱۸. حكم الانتفاع بالأعضاء البشرية والحيوانية؛ دراسة في الفقه الإسلامي مقارنة بالتشريعات اليهودية والنصرانية والقوانين الوضعية، كمال الدين جمعه بکرو، بيروت، دارالخير، ۱۴۲۲ق/ ۲۰۰۱م.

مؤلف از صفحه ۴۱۸ تا ۴۴۰ به موضوع شبیه سازی پرداخته است. بررسی مسئله از منظر آیات و روایات، دیدگاه های اسلامی فقها و حقوقدانان در این باب، تشریح مواضع مؤسسات دینی در غرب و همچنین نقل دیدگاه های مقامات و مراکز و مؤسسات رسمی و دولتی و بین المللی و در پایان احکام و تکالیفی در مسئله شبیه سازی، از مباحث این بخش است.

۱۹. بحوث و فتاوی فقهية معاصرة، الدكتور احمد الحجى الكردى، بيروت، دارالبشائر الاسلامية، الطبعة الاولى، ۱۴۲۰ق/ ۱۹۹۹م، ۵۰۴صفحه.

این اثر مجموعه مباحث و موضوعات جدید از نگاه فقهی است و شامل احکام و مسائل (عبادات، احوال شخصی، اوقاف، معاملات و مباحث متفرقه) می گردد. در ذیل مباحث متفرقه، در بحثی با عنوان (الاستنساخ البشری)، ابعاد مختلف قرآنی، فقهی و حقوقی این مسئله مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است.

۲۰. قراءات فقهیه معاصره فی معطیات الطب الحدیث، مجموعه من الفقهاء والباحثین، بیروت، دارالغدیر، الطبعة الأولى، ۱۴۲۳ق / ۲۰۰۲م.

این اثر که اولین جلد از (سلسله بحوث فقهیه تصدراها مجلة فقه اهل البيت(ع)) می باشد، مباحث و موضوعات جدید در زمینه سقط جنین، تشریح اعضا، پیوند اعضا، تغییر جنسیت و نیز در فصل اول تحت عنوان (المواکبة الشرعية للتطور فی مجال الجنیات والهندسة الوراثیه)، موضوع شبیه سازی و مهندسی ژن را در ۶۶ صفحه مورد بحث و تحلیل علمی و فقهی قرار گرفته است.

۲۱. فقه الموضوعات الحدیثة عند الإمامیه، سماحة المرجع الدینی آیت الله العظمی السید محمد الصدر (دام ظلّه)، تقدیم و جمع و تصنیف: علی سمیسم، بیروت، دار الاضواء، الطبعة الاولى، ۱۴۱۹ق / ۱۹۹۸م، ۳۳۶ صفحه وزیری.

این اثر مجموعه مباحث و موضوعات نوپدید است که ابعاد و شئون مختلف زندگی معاصر جوامع اسلامی را در بر می گیرد؛ از امور مربوط به محیط زیست و دانش هایی که در حوزه علوم تجربی قرار می گیرد تا سیاست و اقتصاد و مسائل مربوط به جامعه و قوانین وضعی.

در فصل مربوط به مهندسی ژنتیک و مسائل و موضوعات مربوط به آن که شبیه سازی حیوانی و انسانی نیز در ذیل آن قرار می گیرد، از صفحه ۱۹ تا ۳۴، آنچه که در این زمینه از نظر علمی تحقق یافته است و آنچه ممکن است در آینده تحقق پذیرد و اکنون تنها به عنوان (فرض) قابل طرح است، مورد بحث و تحلیل قرار گرفته است.

۲۲. فقه الطب والتضخم النقدي (من محاضرات الاستاذ الشيخ محمد سند)، بقلم: السید محمدحسن الرضوی، بیروت، مؤسسه ام القرى للتحقیق والنشر، ۱۴۲۳ق / ۲۰۰۲م، ۳۱۴ صفحه رقی.

در این اثر که چهارمین جلد از مجموعه (فقه الحیاء المعاصره) است، مسائل و موضوعات مستحدثه مورد بحث و بررسی قرار گرفته است؛ از جمله مسائل و احکام مربوط به تشریح، باروری مصنوعی، پیوند اعضا، کنترل جمعیت، شهرسازی، اوراق بخت آزمایی، تورم و شبیه سازی. سپس دیدگاه و رأی فقهی مؤلف تقریر شده است.

در مباحث مربوط به شبیه سازی و مهندسی ژنتیک که از صفحه ۹۷ تا ۱۳۲ ادامه می یابد، ابتدا به صور و شقوق مختلف شبیه سازی اشاره شده و به دنبال آن ادله جواز شبیه سازی ذیل پنج دلیل مطرح گردیده و در خصوص حرمت شبیه سازی نیز نه دلیل اقامه شده که مؤلف در همه ادله مناقشه می کند، و در ذیل دلیل دوم، مؤلف استدلال می کند که شبیه سازی مُثَبِتِ اعجاز قرآن کریم است. آن گاه لوازم و پیامدهای شبیه سازی را که ممکن است با اغراض شریعت منافات داشته باشد، تحلیل نموده و سپس چنین منافاتی را وارد ندانسته است. این اثر به طور کلی از منظر فقه شیعی، مسئله شبیه سازی را مورد بحث قرار داده است.

۲۳. بحوث فقهیه فی مسائل طبیّه معاصره، علی محمد یوسف المحمدی، بیروت، دارالبشائر الإسلامیه، ۱۴۲۶ق/ ۲۰۰۵م.

در این پژوهش، از صفحه ۲۳۱ تا صفحه ۲۸۰، به موضوع شبیه سازی اختصاص یافته است. پس از بیان کلیات و نحوه تحقق علمی شبیه سازی، انواع و احکام شبیه سازی بیان شده و سپس این مسئله از دیدگاه علم و دین و آن گاه شبیه سازی حیوانی و نباتی مورد بحث قرار گرفته و در پایان، نتایج و احکام فقهی حقوقی ناشی از مباحث و موضوعات مربوط به شبیه سازی تشریح شده است.

۲۴. بحوث فی الفقه المعاصر، الجزء الثالث، حسن الجواهری، قم، مجمع الذخائر الاسلامیه، ۱۴۲۲ق.

این کتاب مشتمل بر مجموعه پژوهش هایی است که مسائل و موضوعات جدید فقهی را مورد بحث و تحلیل قرار داده اند؛ از جمله در فصلی با عنوان (الاستنساخ و الاستتنام)، موضوع شبیه سازی را بررسی کرده و پرسش های چهارگانه ای را درباره استتنام (مسائل مربوط به دوقلوها) مطرح کرده و با مناقشه در سؤالات، پاسخ هایی را ارائه نموده است. مؤلف سپس در بحث شبیه سازی، احکام اولیه و ثانویه آن و اطلاق (ولد شرعی) شخص شبیه سازی شده را به لحاظ فقهی بررسی کرده و سپس احکام وضعی مترتب بر چنین شخصی را به تفصیل تشریح نموده است. فرجام این بحث پاسخ به این سؤال است که آیا ممکن است شبیه سازی مطلقاً جایز باشد؟

۲۵. مستجدات طبیّه معاصره من منظور فقهی، مصلح بن عبدالحی النجار و ایاد احمد ابراهیم، الرياض، مکتبه الرشد ناشرون، ۳۴۴ صفحه وزیری.

این اثر برخی مباحث و موضوعات جدید فقهی پزشکی را مورد نظر قرار داده و نویسندگان شش موضوع را مورد بحث و تحلیل فقهی حقوقی قرار داده اند که عبارت اند از: ۱. مهندسی ژنتیک در نباتات، حیوانات و محیط زیست، ۲. علاج بیماری ها از طریق تغییرات ژنی، ۳. اختیار نوع جنین، ۴. شبیه سازی، ۵. اثر انگشت در فقه اسلامی، ۶. آزمایش های طبی قبل از ازدواج از منظر فقه اسلامی.

در مبحث مربوط به شبیه سازی که از صفحه ۱۱۳ آغاز و تا صفحه ۱۵۰ ادامه می یابد، ابتدا در مقدمه ای مفهوم شبیه سازی مورد بحث قرار گرفته و به دنبال آن در باب اول شبیه سازی نباتی و حیوانی (جنینی و غیر جنینی) تشریح شده و اقسام و صور هر یک توضیح داده شده است و سپس مؤلفان مصالح و مفاسد ناشی از شبیه سازی حیوانی را برشمرده اند.

باب دوم به شبیه سازی انسانی اختصاص یافته است که پس از ذکر انواع جنینی و غیر جنینی آن ابعاد، صور، احکام و مصالح و مفاسد شبیه سازی انسانی از طریق جنین تشریح شده و به دنبال آن شبیه سازی جسدی یا غیر جنینی آن مطرح شده و ابتدا مفاسد آن به تفصیل با استناد به آیات و روایات و مسلمات اسلامی تبیین شده است و مؤلفان همچنین احکام شرعی و فقهی چنین موضوعی را بررسی و تحلیل نموده

و آرا و نظریات مختلف فقهی - حقوقی را که تاکنون در این باره عرضه و ارائه شده است، مورد بحث و مناقشه قرار داده اند و حکم به تحریم را مطابق اصول و مبانی دانسته و آن را تقویت نموده اند.

۲۶. ابحات اجتهادیه فی الفقه الطبی، محمد سلیمان الاشقر، عمان [الاردن]، دارالنفائس، ۱۴۲۶ق/۲۰۰۶م.

مجموعه مقالاتی است که در آن پاره ای از مسائل و موضوعات مستحدثه از دیدگاه فقهی - حقوقی بحث و تحلیل شده است. اولین مقاله این اثر با عنوان (الاستنساخ فی میزان الشریعۃ الاسلامیة) که مشتمل بر چهل صفحه می باشد، به موضوع شبیه سازی از دیدگاه شریعت اسلامی اختصاص دارد و به ترتیب موضوعات ذیل را بحث و بررسی می کند.

(فواید و منافع شبیه سازی حیوانی، شبیه سازی انسانی، دستاوردهای دانش ژن شناسی، بررسی دیدگاه های کلامی عالمان اسلامی در باب شبیه سازی، پژوهشی در نصوص شرعی مربوط یا مرتبط با مسئله شبیه سازی انسانی و حیوانی، مفسد و مصالح متصور در شبیه سازی انسانی، احکام و ضوابط شرعی شبیه سازی [احکام تکلیفی، احکام وضعی (نسب، عقوبت، حضانت و نفقه، ولایت، میراث و دین)]. مؤلف برخی از صور و انواع شبیه سازی انسانی و حیوانی را صحیح و منطبق با شرع دانسته و ادله ای از کتاب و سنت جهت اثبات چنین انطباقی ارائه کرده است.

* * *

۲۷. الله يتجلى في عصر الهندسة الوراثية، عبدالباسط الجمل، القاهرة، مكتبة الثقافة الدينية، ۱۴۲۳هـ/۲۰۰۲م، ۱۸۴ صفحه وزیری.

۲۸. مابعد الاستنساخ، عبدالباسط الجمل، القاهرة، دارغریب، ۱۹۹۷.

در این اثر که یکی از استادان متخصص مهندسی ژنتیک به رشته تحریر آورده، به زبانی ساده و در فهم عموم کتابخوانان، ابعاد مختلف علمی موضوع مهندسی ژنتیک با استفاده از آیات قرآنی تحلیل و بررسی شده است و همه این مباحث به عنوان مقدمه ای است برای فهم درست مسئله شبیه سازی و ابعاد و جوانب مختلف آن.

۲۹. قضايا معاصرة في مشكلات الفكر والاخلاق، محمد الجبر، دمشق، دار علاءالدين، الطبعة الاولى ۲۰۰۳م.

۳۰. الاستنساخ البشري، مجموعة من المؤلفين، بغداد، دارالحكمة، سلسلة المائدة الحرة العدد: ۴۴.

۳۱. الاستنساخ البشري، تقنية و فوائد و مخاطر، صالح عبدالعزيز الكريّم، القاهرة، ۲۰۰۰م.

٣٢. التنسيل أو الاستنساخ: هل بالامكان تنسيل البشر؟ محمد صادق صبور، القاهرة، دارالامين للنشر والتوزيع، ١٩٩٧م.

٣٣. قيل فى الاستنساخ. محمد بن عبدالعزيز اسماعيل، الاحساء (السعوديه)، الشركة السعوديه للتوزيع والنشر بالمملكة العربية السعوديه، ١٩٩٧م.

٣٤. الاستنساخ البشرى و موقف الشريعة الاسلاميه، حسن السيد عزالدين بحر العلوم، مكتبة الالفين.

در فصل سوم اين اثر، از ص ٥١ تا ٨١ با عنوان (قضايا العلم والاخلاق فى العالم المعاصر) به دشوارى ها و مخاطرات اخلاقى شبيه سازى پرداخته است.

٣٥. حلم الجينوم وأوهام اخرى، ريتشارد ليونتين، ترجمه احمد مستجير، فاطمه نصر، بيروت، المنظمة العربية للترجمة، ٢٠٠٣م.

٣٦. رؤية اسلاميه لبعض المشكلات الطبيه المعاصرة: ثبت كامل لإعمال ندوة (رؤية اسلاميه لبعض المشكلات الطبيه المعاصرة) المنعقدة فى الدار البيضاء فى تاريخ ٨-١١-١٤١٨، الجزء الثانى (الاستنساخ)، اشراف و تقديم: الدكتور عبدالرحمن عبدالله العوض، الكويت، المنظمة الاسلاميه للعلوم الطبيه، ١٩٩٩.

٣٧. رؤية اسلاميه لزراعة بعض الاعضاء البشريه: ثبت كامل لإعمال ندوة (رؤية اسلاميه لزراعة بعض الاعضاء البشريه) المنعقدة بتاريخ ٢٣ ربيع الاول ١٤١٠، إشراف و تقديم: عبدالرحمن عبدالله العوض، احمد رجاى الجندى، الكويت، المنظمة الاسلاميه للعلوم الطبيه، ١٩٩٤م.

٣٨. المسائل المستحدثه، سيد محمدصادق حسيني روحانى، قم، دارالفكر، ١٣٨٦ق.

٣٩. الآثار الدينيه والأخلاقه لبحوث الهندسه الوراثيه، مجموعه من المؤلفين، القاهرة، المجلس الاعلى للشؤون الاسلاميه، ١٩٩٧م.

اين كتاب متضمن مجموعه مقالات و سخنرانى هايى است كه به ابعاد مختلف مهندسى ژنتيك و شبيه سازى حيوانى و انسانى از ديدگاه علم، فقه، اخلاق و حقوق پرداخته است.

٤٠. ندوة الهندسه الوراثيه من وجهه نظر المسيحيه، مجموعه من المؤلفين، القاهرة، دارالثقافه، ١٩٩٢م.

مجموعه مقالات و سخنرانى هايى است درباره ابعاد مختلف مهندسى ژنتيك و شبيه سازى حيوانى از ديدگاه دانشوران مسيحي.

٤١. الانعكاسات الاخلاقيه للابحاث المتقدمه فى علم الوراثة، قطر، جامعه قطر (كليئه العلوم)، ١٤١٣ق/١٩٩٣م.

مجموعه مقالات و سخنرانی هایی است که ابعاد گوناگون مهندسی ژنتیک و برخی مسائل مربوط به شبیه سازی در آن مورد بحث قرار گرفته است.

۴۲. استنساخ انسان حياً او میتاً، حلیم دوس، القاهرة، المكتبة الاكاديمية، الطبعة الاولى، ۱۹۹۹م.

۴۳. قضايا فقهية معاصرة، عبدالحق حميش، الشارقة (الامارات العربية المتحدة)، جامعة الشارقة، ۱۴۲۵ق/۲۰۰۴م.

۴۴. قاعدة الامور بمقاصدها: دراسة نظرية وتأصيلية، يعقوب بن عبدالوهاب الباحسين، رياض، مكتبة الرشد، ۱۹۹۹م.